

KUL TÚRA SLOVA

Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Nicol Janočková, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- MAJTÁN, Milan: Slovenská identita našich slovenských predkov 257
KRŠKO, Jaromír: Napätie apelatívnych a propriálnych vzťahov vo frazeologizmoch 262
PITTICH, Eduard – GAJDOŠ, Štefan – KOZA, Július: Súpis termínov z astronómie (pokračovanie) 267

DISKUSIE

- ČERVENĚ, Ivan: Termíny *čas* a *doba* z pohľadu fyzikálnej a technickej terminológie 288

Z HISTORICKEJ LEXIKY

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (11) 291

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- DVORNICKÁ, Ľubica: Recepty z Budmeríc alebo *ťaško je to jesci, čo ňesce do hubi lésci* 299

ROZLIČNOSTI

- Prídavné mená utvorené od podstatného mena *energia*. M. P o v a ž a j 306

SPRÁVY A POSUDKY

- Pozdrav kolegovi osemdesiatnikovi doc. PhDr. Františkovi Kočišovi, CSc. S. M i s l o v i č o v á 308
Za Konštantínom Palkovičom. P. Ž i g o 310
Tri sondy do jazyka médií. P. G r e g o r i k 313

SPYTOVALI STE SA

Stopkový a stopkatý. I. Vančová 317

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Desiate roky? K. Kálmánová 318

Rada a rad. K. Kálmánová 318

Andrea – bez Andrey. I. Vančová ... 319

Šampión nie je šampiňón. I. Vančová 320

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV, Jazykového odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 42, 2008, č. 5 (22. 12. 2008). Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144Sk (4,78 €), jednotlivé čísla 24Sk (0,80 €). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk; periodika@matica.sk, tel.043/4230377. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2008

Cena 24Sk (0,80 €)

Slovenská identita našich slovenských predkov

MILAN MAJTÁN

Orientáciu pri poznávaní slovenskej identity v minulosti sťažuje niekoľko okolností. Medzi najdôležitejšie patria skutočnosti, že slovo *Slovák* na pomenovanie našich predkov sa začalo používať až v 15. storočí, dovtedy, ako je dostatočne známe aj z doterajšej literatúry, sa naši slovenskí predkovia pomenúvali etnonymom *Sloven*, ako o tom svedčia pomenovanie pre ženu *Slovenka*, prídavné meno *slovenský* a viaceré odvodené slová, napr. *slovenčina*, *Slovensko* a pod. Ďalšou takou okolnosťou je spoločné pomenovanie pre všetkých Slovanov aj formálne blízkym slovom *Slovan*. Poznanie neuláhčujú ani viacznačné inojazyčné pomenovania, ako sú latinské pomenovanie *Slavus* a prídavné mená *slavicus* či *slovenicus*, nemecké adjektívum *windisch* alebo maďarské prezývkové meno Slovákov, ale aj niektorých iných Slovanov *Tót*.

Naproti tomu stoja poznatky, že slovanské národy sa začali formovať po rozchode slovanských kmeňov do ich súčasných sídel a vývin ich jazykov naštartovali jazykové zmeny, ktoré sa uskutočňovali v 6. – 10. storočí a ktoré spôsobili rozpad ich spoločného praslovanského základu (najmä ďalší vývin nosových a jerových hlások). Medzi všeobecne známe poznatky patrí aj to, že jednotlivé slovanské jazyky sa rozvíjali v rozličných spoločenských podmienkach a ich spisovné podoby a formy vznikali v nerovnakom čase.

O problematike slovenskej identity sa píše v štúdií L. Ďuroviča uverejnenej v časopise *Slovenská reč* (2008, s. 129 – 138), no známe sú aj viaceré staršie práce slovenských jazykovedcov (napr. J. Stanislava, E. Paulinyho, J. Doruľu, Š. Ondruša a i.) i historikov (najmä P. Ratkoša, B. Varsika a i.). Poznanie slovenskej identity možno vidieť aj z takých starobylych prameňov, ako sú známe *Gesta Hungarorum*, čiže tzv. *Anonymova kronika*, alebo *Klaretov* tzv. *Prešpurský slovník* (porov. Majtán, 2008). Viac príkladov možno nájsť v citovanej štúdií P. Ratkoša (1966, s. 31 – 33). Pripomenúť tu možno aj žilinské *Privilegium pro Slavis* od uhorského kráľa Ľudovíta z roku 1381, podľa ktorého sa Slováci v Žiline (*Sclavi, cives et hospites nostri*) mohli voliť za členov mestskej rady v rovnakom počte ako nemeckí mešťania (Varsik, 1966, s. 57).

P. Ratkoš napr. presvedčivo ukázal, že slovenskú identitu si na začiatku 15. storočia uvedomovala aj uhorská šľachta, keď r. 1408 v latinskej listine nitrianskej kapituly sa v metáciach osád Kočkovce, Nosice a Milochovej z územia Trenčianskej župy uviedli popri latinských a maďarských názvoch aj ich slovenské podoby (napr. *Locus arinosum, vulgo Nadaalsaar, sclavonicum autem Pyewnyczne blatho*, alebo *sub montibus Bykhegh vulgo sclavonicum autem Bukowa hora*, alebo *silva vulgo Bykerdew vocata, sclavonicum autem Bukowyna atd.*; Ratkoš, 1966, s. 30).

Už L. Novák v Jazykovedných glosách k československej otázke (1935, s. 219) uviedol, že „i na takom krajnom západe žilinskom si Slováci jasne uvedomovali svoju uhorskú príslušnosť a odchodnosť od vtedajšieho českého kolektíva zamoravského“, a to na základe zápisu zo Žilinskej knihy z r. 1468, v ktorom sa spomína Václavek z Vysokého Mýta, Čech (*Waczlawek z Wysoke(h)o Mytha, Czech*; porov. aj Kuchar, 2001, s. 54). Z prekladu Magdeburského práva, ktorý je súčasťou tejto jazykovej pamiatky a datuje sa rokom 1473, možno uviesť zasa takýto doklad: *kdyby se dwa ranila mezy sebu, a ti by oba przysla od slowenske(h)o przyrozeni, a_wssak by neumie-la ne_slowensky, tedy ten prwni ma przygiti a zalowati slowensky, a druhe(-m)v netřeba odpowidati przed prawem, acz chce, lecz by ge(h)o powinil s/ tym yazykem, kteryz ge(m)v gest przyrozeny* (Kuchar, 1993, s. 18). Slovenská identita je tu zreteľná bez ohľadu na to, ako hodnotíme písaný jazyk Žilinskej právnej knihy. Nemecký ekvivalentný text znie: *von windischer art und doch nicht windisch sint, der chum und clag windischen* (Ryšánek, 1954, s. 577).

Druhou najstaršou slovenskou jazykovou pamiatkou po Žilinskej právnej knihe (predtým Žilinská kniha) sú modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly z r. 1480. Text podľa analýz J. Stanislava (1950, s. 141 – 149) sa hovoril alebo čítal v Kostole sv. Martina v Spišskej Kapitule v piatok po prvej pôstnej nedeli, t. j. 25. februára na deň mena kráľa Matiáša. V jeho úvode sa píše, že evanjelium sa vykladá slovenským jazykom (*sie wiklada slowenskym yazykam* [!]; tamže, s. 150) a samotná modlitba je aj (ako jej prednášateľ uvádza) za nášho uhorského kráľa Matiáša (*za nasseho krala Mathyassa vu [?] huerskyeho*; a druhý raz: *za nasseho krala Mathiassa huerskeho*; tamže, s. 151, 152).

Vavrinec Benedikt z Nedožier (1555 – 1615), autor známej gramatiky češtiny (*Grammaticae Bohemicae... libri duo*, 1603), takmer celý život prežil mimo územia Slovenska. A možno práve preto si veľmi jasne uvedomoval svoj slovenský pôvod, svoju slovenskú identitu. Uvedomoval si, že gramatiku češtiny píše on ako Slováč (*ut Slavus Bohemicam Grammaticam scribat*), a v úvode vyčítaval svojim urodzeným slovenským rodákom (*mei gentiles Slavi*) nedbanlivosť v pestovaní a kultivovaní vlastnej reči (Čečetka, 1955, s. 29, 31; Jóna, 1985, s. 109).

O storočie neskôr D. Krman vo svojej gramatike češtiny, ktorá ostala v latinsko-českej podobe v rukopise a zachovala sa z nej iba časť (Majtán, 1998, tam sa uvádza aj staršia literatúra), zreteľne rozlišoval Slovákov (*Slowácy, Slowácy zdegssý, Slavi in Hungaria, Slavi Pannonii, Pannonii, Pannonii nostri* a pod.) a Čechov (*Čechowé, Bohemi*), niekoľko ráz použil aj termín *Slavo-Bohemi*. Z kontextu vidno, že v českom texte by bol Krman na tých miestach použil vyjadrenie „Čechové a Slowácy“, tak ako v prípade *starodáwni Čechowé a Slowácy gméno člowěk měli za singulare tantum*. Osvetľuje to aj ďalšia veta z českej časti rukopisu pri charakterizovaní privlastňovacieho zámena *svoj* ako špecifického pre češtinu a slovenčinu v konfrontácii s latinčinou: *toto gest vlastnozwlásstná slowenčina a čeština aneb idiotismus slavico-bohemicus*. Krman vedome písal gramatiku spisovnej, kultivovanej češtiny (nie slovakizovanej češtiny). Písal ju však Slováč a pre Slovákov, preto podvedome aj vedome uplatnil v texte medzi príkladmi aj slovenské slová (napr. *stolár, korytár, cap, kossut, krbce, sspik*) a v osobitných poznámkach ako porovnávacie príklady s uvedením, že tak hovoria Slováci (na rozdiel od gramatickej normy a na rozdiel od

Čechov; tamže, s. 356). V názve gramatiky (*Grammatica slavo-bohemica*) a pri označovaní jazyka (*lingua slavico-bohemica*) v nijakom prípade nemohlo ísť o slovakizovanú češtinu alebo o česko-slovenský jazyk, tento termín mohol vyjadrovať iba skutočnosť, že išlo o spoločný spisovný jazyk pre Čechov i pre Slovákov (porov. aj Ďurovič, 2008, s. 137)*. V Cestovnom denníku z r. 1708 – 1709 Krman použil aj termíny „natio slavico-bohemica“ (*duplex natio hungarica et slavico-bohemica*) a „lingua slavico-bohemica“, v uhorskom kontexte ich treba jednoznačne identifikovať ako „slovenský národ“, „slovenský jazyk“ (tak aj Ďurovič, 1989, s. 171).

Prvý „český“ text Komenského učebnice *Orbis pictus*, ktorý vyšiel v Prešove r. 1685, je pravdepodobne od Slováka Daniela Sinapiusa a bol určený podobne ako preklad druhej Komenského učebnice *Janua linguae latinae reserata aurea* od Františka Buřovského, absolventa kremnického lýcea, z r. 1666 slovenským študentom vo vtedajšom hornom Uhorsku, t. j. na Slovensku. Český koleniológ H. Jarník nazval tento štvrtý jazyk učebnice česko-slovenským. Na titulnom liste sa jazyk *Orbisu* označuje ako *bohemica – böhmische – tót – slovenský* a v závere diela dokonca ako *sclavonica lingua – windische Sprache – tót nyelv – slovenský jazyk* (porov. Majtán, 1992). Možno to pokladať aj za prejav slovenskej identity bez ohľadu na presnú jazykovednú analýzu textu.

Z druhej polovice 17. storočia možno uviesť doklady viac. Uviedol ich pred dvoma desaťročiami L. Bartko (1985), uviedol ich teraz aj Ľ. Ďurovič (2008). Problémom teda nie je národná a či národnostná identita našich predkov, starých Slovákov, ale jej poznanie a chápanie vo vzdelanej a kultúrnej Európe tých čias. A či aj neskôr?

LITERATÚRA

BARTKO, Ladislav: Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského. In: Práce z dějin slavistiky. 10. Starší české, slovenské a slovanské mluvnice. Red. J. Porák. Praha: Univerzita Karlova 1985, s. 167 – 177.

---

* Nie je dosť jasné, ako sa má chápať nasledujúci text Ďurovičovej štúdie, že D. Krman a či jeho termín *slavo-bohemicus* je „predchodca neskoršieho epochálneho pojmu jazyk česko-slovenský alebo československý“ (tamže, s. 137). Žiadalo by sa to vysvetliť.

- ČEČETKA, Juraj: Vavrinc Benediktiho z Nedožier Vnútna sústava školská a Reč nápravná. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 76 s.
- ĎUROVIČ, Lubomír: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. In: Scando-Slavica (Kodaň), 1989, roč. 35, s. 167 – 182.
- ĎUROVIČ, Lubomír: *Zpráva písma slovenského Tobiáša Masnicia* a problém slovenskej identity. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138.
- JÓNA, Eugen: Podiel slovenských gramatikov na rozvoji českej gramatickej literatúry (V. Benedikt z Nedožier, P. Doležal). In: Práce z dějin slavistiky. 10. Starší české, slovenské a slovanské mluvnice. Red. J. Porák. Praha: Univerzita Karlova 1985, s. 107 – 124.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 136 s. ISBN 80-224-0329-6.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Žilina: Knižné centrum 2001. 103 s. ISBN 80-8064-129-3.
- MAJTÁN, Milan: Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 3, s. 167 – 172; znovu odtlačené s názvom Čeština a slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704. In: Prace Filologiczne. 44. Red. W. Kupiszewski et. at. Warszawa: Instytut Języka Polskiego 1999, s. 355 – 360.
- MAJTÁN, Milan: Tristoštyridsať rokov slovenského prekladu Komenského Januy. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 5, s. 313 – 315.
- MAJTÁN, Milan: Slovák – starý Slovák. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 4, s. 211 – 215.
- NOVÁK, Eudovít: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin: Matica slovenská 1935. 384 s.
- RATKOŠ, Peter: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: Slováci a ich národný vývin. (Zborník materiálov z 5. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici). Red. J. Mésároš. Bratislava: Vydavateľstvo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 7 – 40.
- RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954.
- STANISLAV, Ján (1950): Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení, 1950, roč. 4, s. 141 – 155 (s faksimile).
- VARSIK, Branislav: K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku. In: Slováci a ich národný vývin. (Zborník materiálov z 5. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici). Red. J. Mésároš. Bratislava: Vydavateľstvo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 41 – 72.

Napätie apelatívnych a propriálnych vzťahov vo frazeologizmoch

JAROMÍR KRŠKO

Významný slovenský jazykovedec a popredný predstaviteľ slovenskej frazeologickej školy Jozef Mlacek vo viacerých svojich štúdiách venoval pozornosť riešeniu písania veľkého (alebo malého) písmena vo frazeologizmoch typu „*ísť do Spiša/ísť do spiša*“ (pozri napr. Mlacek, 1997 – tam aj ďalšia literatúra). Závěry, ku ktorým J. Mlacek dospel, nás inšpirovali k napísaniu tohto príspevku.

Vo viacerých frazeologizmoch obsahujúcich propriálnu zložku (či už reálnu alebo pseudoreálnu) vzniká napätie medzi propriálnou a apelatívnou rovinou. Zdrojom tohto napätia je slovná hra, ktorá vytvára frazeologizmus (presnejšie skôr okazionálny frazeologizmus). Autorovi (tvorcovi) ide o zvýšenie expresivity kľúčového konštrukčného výrazu tvoriaceho jadro frazeologizmu. Tým, že frazeologické jednotky majú druhoplánový význam, často v nich vzniká kalambúrna kontaminácia, ktorá vyplýva z napätia medzi prvoplánovým propriom a druhoplánovým (frazeologickým) apelatívom. Dokladom na tento postup sú frazeologizmy, ktoré svojou petrifikovanosťou dochovávajú aj zmienenú slovnú hru. Ako uvádza J. Mlacek, napätie vzniká „kalambúrnou kontamináciou...“ pretože „v sledovanej frazéme v každom prípade počítame s vlastným menom Spiš, pri jednom prístupe však predpokladáme, že ono samo je zložkou danej frazémy, v druhom prípade, pri odlišnej interpretácii zasa predpokladáme, že podľa neho vzniklo zo slovesa *spať* apelatívum *spiš* a že ono sa stalo zložkou danej frazémy“ (Mlacek, 1997, s. 44). Zdá sa teda, že ide o (zámerné) kríženie podoby propria s tvarom apelatíva, ktoré determinuje druhoplánový význam frazeologizmu. Problémom ostáva, či v tomto type frazeologizmov ide o skutočné apelatívum.

Na objasnenie tohto problému si pripomeňme ďalšie frazeologizmy tohto druhu. Veľmi podobným frazeologizmom ako *ísť do Spiša* je frazeologizmus zaužívaný v Turci – *ísť do Ležiachova*. Jeho význam je *ísť si ľahnúť* – ale nie celkom *spať*, len si oddýchnuť (napr. po obede). Rozšírenosť (a známosť) tohto frazeologizmu (oproti *ísť do Spiša*) je menšia, pretože akčný rádius propria *Spiš* je omnoho väčší ako akčný rádius ojkonyma *Ležiachov* (*Spiš* je región známy na celom Slovensku, kým *Ležiachov* je malá turčianska obec

so 155 obyvateľmi). V zbierke A. P. Zátareckého (1974) môžeme nájsť ďalšie frazeologizmy s významom „ísť spať, resp. ľahnúť si“: *zo Zivančinej do Ležiachova* (Zátarecký, 1974, s. 116); *tu sú Zivančania, prídu hneď i Driemotčania* (Zátarecký, 1974, s. 116). Oproti predchádzajúcim (sémanticky priezračnejším) dvom frazeologizmom v týchto spojeniach nachádzame neexistujúce ojkonymum *Zivančina* (vzniklo kalambúrnou kontamináciou predložkového spojenia *Z Ivančinej* – Ivančina je obec v Turci – a slovesa *zívať*) a obyvateľské mená *Zivančania* a *Driemotčania* (tieto názvy vznikli krížením neexistujúcich ojkónym *Zivančina* a *Driemota* a sloviess *zívať* a *driemať*). Vo frazeologizme *pôjdeš na Klačany* (Zátarecký, 1974, s. 541) takisto nachádzame ojkonymum *Klačany* (ide o všeobecne rozšírený názov obce nachádzajúci sa vo viacerých slovenských regiónoch). Význam frazeologizmu – *ísť kľačať* (dostať telesný trest) upravuje väzba s predložkou *na*, pretože ojkonymum *Klačany* sa spája s predložkou *do*. Ďalšie reálne existujúce ojkonymá vstúpili do frazeologizmov *pri Nebojsi aj Galanta zhorela* (Zátarecký 1974, s. 357); *aj Nebojsa zhorela* (Zátarecký, 1974, s. 357) – kalambúrna kontaminácia ojkonyma *Nebojsa* a slovesa *nebáť sa*; *beží z Púchova do Kyjova* (Zátarecký, 1974, s. 172) vo význame „pomstiť sa niekomu za niečo“ – kontaminácia ojkonyma *Kyjov* (juhomoravské mesto alebo obec v okrese Stará Lubovňa) a apelatívum *kyj, kyjak*.

Viacero frazeologizmov obsahuje pseudoreálne ojkonymum (pozri aj frazeologizmy *zo Zivančinej do Ležiachova*; *tu sú Zivančania, prídu hneď i Driemotčania*), ktoré je však sémanticky priezračné a najčastejšie vyjadruje zlé majetkové pomery, prípadne negatívne vlastnosti¹ – *pán z Nemaníc* (Zátarecký, 1974, s. 257); *ty si z Drahoviec* (Zátarecký, 1974, s. 541); *on je z Chudobíc a ona z Núdzovej* (Zátarecký, 1974, s. 67); *kuchárka z Ošklivíc* (Zátarecký, 1974, s. 213).

Zaujímavé (a inšpirujúce) sú závery J. Mlacka, ktorý ich formuloval do troch bodov: „1. Sledovaná frazéma nevznikla ako výsledok skríženia dvoch apelatív, ako je to vo frazéme *zahnáť niekoho do prosa*. Videli sme, že

¹ Okrem ojkónym sú súčasťou frazeologizmov aj podobne motivované antroponymá: *Sl'ubenec vlastný brat Nedancovej* (Zátarecký, 1974, s. 424); *jeden Nedajsa, druhý Nebojsa* (Zátarecký, 1974, s. 173). Doklady na takéto využitie priezviska máme v literatúre i v ústnej ľudovej slovesnosti: Chalupkov čizmár Tesnošil, rozprávkové postavy: krajčír Nitka, obuvník Dratvička, kuchárík Buchtička a pod.

s onymickou zložkou *Spiš* sa tu ráta v každom prípade, teda aj vtedy, keď sa pripúšťa existencia substantíva *spiš*. 2. Nielen náš domáci, ale aj inojazyčný materiál tohto druhu zreteľne ukazuje a dokazuje, že pokiaľ sa pre potreby kontaminácie sledovaného druhu niečo utváralo, tak sa tvorili vymyslené propriá, nie apelatíva, ktoré by fungovali iba v daných jednotkách. 3. Keďže frazéma *ísť do Spiša* nie je nijako izolovaná, ale evidentne patrí do modelu frazém, ktoré vznikli skrížením onymickej a apelatívnej zložky a ktoré vo svojom zložení uplatňujú práve túto onymickú zložku, ostávame pri našej doterajšej interpretácii danej frazémy a odporúčame ju prijímať vo forme *ísť do Spiša* (nie do *spiša*).“ (Mlacek, 1997, s. 47)

Ak si všimneme konštatovanie J. Mlacka v druhom bode, autor uvažuje v týchto druhoch frazeologizmov o využití vymyslených proprií. V komunikácii však pri propriu dochádza k odpojeniu (resp. oddialeniu) etymologického a propriálneho významu. R. Šrámek oddeľuje pri vlastných menách fázu vzniku propria a jeho používanie v komunikácii, ktoré hodnotí takto: „V momente užívaní jmen je z onoho třísložkového celku oslabeno všechno to, co odkazuje na moment vzniku jména, tj. etymologická průhlednost (na úrovni významu odvozovacího základu nebo kořene i na úrovni struktury jména), původní propriální motivace, původní charakter objektu a jiné okolnosti, a podtrženo to, co propriu zaručuje jeho komunikační stabilitu, tj. na prvním místě pevně ustálený vztah mezi daným jménem a ‚jeho‘ objektem“ (Šrámek, 1999, s. 21). V procese propriálizácie dôjde medzi pôvodným apelatívom a novovzniknutým propriom „k rozpojení etymologického a propriálního významu, přesněji řečeno: k rozložení struktury sémů vytvářejících apelativní obsah a ke vzniku nového, totiž propriálního obsahu jako k jednotlivině“ (Šrámek, 1999, s. 21).

Proprium teda vystupuje v komunikácii ako hotový znak bez etymologického významu. Tento fakt najlepšie dokazuje tvorenie onymických antonym (pozri Krško, 2002, s. 150 – 151), ktoré sa jediné (spomedzi všetkých mikroštruktúrnych vzťahov) tvoria len cez apelatívnu rovinu. V. Blanár ako jeden z príkladov onymickej antonymie uvádza vytvorenie antonymických prezývok pri etymologicky priezračných priezviskách (v tomto prípade ide o etymologicky zreteľný význam motivujúceho apelatíva): „*Mária Kohútová, rod. Jakubcová* (Horná Strehová) – *Sliepočka* – *Justín Andel* (Radoľa) – *Čertík*“ (Blanár, 1996, s. 141). Ak však porov-

náme dvojicu priezvisk *Grasso* a *Tučný*, pri prvom priezvisku nedokážeme urobiť onymické antonymum (jedine v prípade ovládania talianskeho jazyka – a teda znalosti talianskeho apelatíva *tučný*). Ako súvisí konštatovanie, že proprium vstupuje do komunikácie ako hotový znak bez etymologického významu s úvahami J. Mlacka o písaní frazémy *ísť do Spiša*? Záverečné (tretie) konštatovanie J. Mlacka („frazéma *ísť do Spiša* nie je nijako izolovaná, ale evidentne patrí do modelu frazém, ktoré vznikli skrížením onymickej a *apelatívnej zložky* [zvýraznil J. K.]...“ – Mlacek, 1997, s. 47) nie celkom korešponduje s uvedenými úvahami a fungovaní propria v komunikácii. Pri frazeologizmoch s propriálnym konštrukčným výrazom musíme brať do úvahy etymologickú jasnosť druhoplánového apelatíva pre adresáta tohto frazeologizmu.

Podporujeme názor J. Mlacka, že vo frazeologizmoch typu *ísť do Spiša* ide o proprium. Ale ide o špecifické postavenie tohto propria, pretože takéto proprium stojí na rozhraní medzi propriálnou a apelatívnu rovinou a teda v tomto druhu frazeologizmov vzniká maximálne napätie medzi oboma rovinami. Kalambúrna kontaminácia, ktorou sa tento druh frazeologizmu vytvára, a dvojplánovosť frazeologizmu (ako jedna z jeho základných vlastností) preto „nútia“ autora frazeologizmu prihliadať na propriálnu i na apelatívnu rovinu kľúčového konštrukčného výrazu. Obidve roviny musia byť rovnako známe aj prijímateľovi. J. Mlacek túto tézu potvrdzuje príkladom frazeologického variantu u vojvodinských Slovákov, ktorým je *Spiš vzdialený*, preto používajú tento frazeologizmus v podobe *ísť do Spišiakov* (motiváciou nie je názov regiónu, ale tam vyskytujúce sa priezvisko). Napätie medzi propriálnou a apelatívnu rovinou využívaného propria a komunikačná zrozumiteľnosť oboch rovín u expedienta i percipienta viedla J. Furdíka k úvahám o trojdimenzionálnosti frazeologickej motivácie („denotát, vzťah k lexikálnym komponentom, pragmaticko-konotatívna zložka“ – Furdík, 1994, s. 386). Z hľadiska slovotvorby preto tento autor hovorí o vnútrofrazeologickej slovotvorbe (Furdík, 1994, s. 387 – 388) ako o špecifickom druhu slovotvorby.

V príspevku sme chceli poukázať na špecifické postavenie propria vo frazeologizmoch, v ktorých vzniká vplyvom kalambúrnej kontaminácie napätie medzi propriálnou a apelatívnu rovinou tohto propria.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. 1. vyd. Bratislava: Veda 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.

FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.

KRŠKO, Jaromír: Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 3, s. 142 – 152.

MLACEK, Jozef: Máme v slovenčine apelatívum spiš? In: Zborník FF UK Philologica, roč. XLV. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1997, s. 43 – 48. ISBN 80-223-1104-9.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. ISBN 80-210-2027-X.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava: Tatran 1974. 756 s.

<http://sk.wikipedia.org/wiki/Le%C5%BEiachov>

<http://slovník.juls.savba.sk/?w=Le%C5%BEiachov&s=exact&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=obce&d=priezviska&ie=utf-8&oe=utf-8>

KS

Súpis termínov z astronómie (pokračovanie)

Posledný súpis termínov z astronómie bol uvedený v Kultúre slova, 2004, roč. 38, č. 4, s. 212 – 225 od autora E. Pitticha. Súpisy sú výsledkom práce Terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied. Tento súpis termínov autorsky pripravili Š. Gajdoš, J. Koza a E. Pittich.

Aitne

mesiac planéty Jupiter

aktívna optika

optika ďalekohľadu korigujúca videnie a scintiláciu pomocou laserového lúča a počítača

akvarida

meteor patriaci k meteorickému roju Akvaridy

Akvaridy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Vodnár

Albiorix

mesiac planéty Saturn

alfa kaprikornida = α kaprikornida

meteor patriaci k meteorickému roju Alfa Kaprikornidy

Alfa Kaprikornidy = α Kaprikornidy

meteorický roj s radiantom v oblasti hviezdy α v súhvezdí Kozorožec

Amalthea = Amaltea

mesiac planéty Jupiter

Amaltea pozri Amalthea

asteroidný objekt

objekt podobný asteroidu

astronomická jednotka = AU

stredná vzdialenosť Zeme od Slnka; vedľajšia jednotka vzdialenosti v sústave SI; značka AU

astroseizmológia

vedný odbor študujúci vnútro hviezd pomocou zvukových a gravitačných vln

AT

pozri atómový čas

atómový čas = AT

čas udávaný atómovými hodinami; značka AT (z angl. *atomic time*)

AU

pozri astronomická jednotka

aurigida

meteor patriaci k meteorickému roju Aurigidy

Aurigidy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Povožník

aurorálny ovál = ovál polárnych žiar

tvar aurorálnej zóny

Autonoe

mesiac planéty Jupiter

 α kaprikornida pozri alfa kaprikornida

α Kaprikornidy pozri **Alfa Kaprikornidy**

bod rovníčkovosti

bod na nebeskej sfére, v ktorom sa svetový rovník pretína s ekliptikou

bod slnovratu

bod na nebeskej sfére, v ktorom sa Slnko nachádza v okamihu slnovratu

bodový zdroj

zdroj žiarenia, ktorého uhlové rozmery nemožno merať

California Institute of Technology pozri **Kalifornský technologický ústav**

Callirrhoe

mesiac planéty Jupiter

Callisto = Kalisto

mesiac planéty Jupiter

CALTECH pozri **Kalifornský technologický ústav**

Calypso = Kalypso

mesiac planéty Saturn

Cupid = Kupid

mesiac planéty Saturn

cyntiánsky

vzťahujúci sa na Mesiac (mesačný); výraz utvorený z názvu hory v Delose

cytheránsky

vzťahujúci sa na planétu Venuša (venušovský); výraz utvorený z názvu ostrova Cythera v Iónskom mori

ČAS pozri **Česká astronomická společnost**

Česká astronomická společnost = **ČAS**

dobrovoľné združenie vedeckých, pedagogických, odborných a amatérskych pracovníkov z oblasti astronómie a záujemcov z verejnosti o astronómiu v Českej republike; skratka ČAS

Čierne oko pozri **Spiaca krásavica**

Dafnis pozri **Daphnis**

Daphnis = **Dafnis**

mesiac planéty Saturn

Delta Akvaridy = **δ Akvaridy**

meteorický roj s radiantom v oblasti hviezdy δ v súhvezdí Vodnár

dublet

dvojica spektrálnych čiar vzniknutých pri prechode v nízkych energetických hladinách

ekvipotenciála pozri **ekvipotenciálna čiara**

ekvipotenciálna čiara = **ekvipotenciála**

čiara spájajúca body s rovnakým potenciálom

ekvipotenciálna plocha

plocha s rovnakým potenciálom

Epimeteus pozri **Epimetheus**

Epimetheus = **Epimeteus**

mesiac planéty Saturn

Erinome

mesiac planéty Jupiter

Erriapo

mesiac planéty Saturn

ESO pozri **Európske južné observatórium**

Eta Akvaridy = η Akvaridy

meteorický roj s radiantom v oblasti hviezdy η v súhvezdí Vodnár

Euante pozri **Euanthe**

Euanthe = Euante

mesiac planéty Jupiter

Euporie

mesiac planéty Jupiter

European Southern Observatory pozri **Európske južné observatórium**

Európske južné observatórium = European Southern Observatory = ESO

nadnárodná európska organizácia pre astronomický výskum združujúca 13 štátov (rok 2008); má observatórium na vrchu Cerro La Silla v Chile a centrálu v Garchingu pri Mníchove; založená v roku 1962; skratka ESO

Eurydome

mesiac planéty Jupiter

exosféra

najvrchnejšia vrstva atmosféry Zeme

Féba pozri **Phoebe**

Ferdinand

mesiac planéty Urán

Francisco = Francisko

mesiac planéty Saturn

Francisko pozri **Francisco****galaktický disk**

stredová sploštená oblasť galaxie

Galaxia = Mliečna cesta

hviezdna sústava, do ktorej patrí aj naše Slnko

Ganymede = Ganymedes

mesiac planéty Jupiter

Ganymedes pozri **Ganymede****Geigerov-Müllerov počítač**

merací prístroj počtu a energie elementárnych častíc a vysokoenergetických protónov röntgenového žiarenia a gamažiarenia preletujúcich plynovou komorou počítača

Gemini

ďalekohľad z projektu Gemini s 8,1 m zrkadlom pracujúci v optickej a infračervenej oblasti spektra

Gemini North pozri **Severné Gemini****Gemini South** pozri **Južné Gemini****geodetická precesia**

priamy pohyb bodov rovnodennosti pozdĺž ekliptiky

geoid

idealizovaný model Zeme definovaný jej gravitačným potenciálom

geokoróna

najvyššia vrstva exosféry; žiarenie atmosféry Zeme spôsobené rozptylom krátkovlnného slnečného svetla

geometrodynamic

teória vysvetľujúca všetky fyzikálne javy ako dôsledok vlastností priestoročasu

Gleissbergov cyklus

predpokladaný cyklus slnečnej aktivity s periódou 80 až 120 rokov

Harpalyke

mesiac planéty Jupiter

helioseizmická holografia

matematická metóda získavania priestorového obrazu podpovrchových štruktúr a štruktúr na odvrátenej pologuli Slnka na základe analýzy oscilácií slnečného povrchu

helioseizmológia

vedný odbor študujúci vnútro Slnka pomocou zvukových a gravitačných vln

herkulida

meteor patriaci k meteorickému roju Herkulidy

Herkulidy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Herkules

Hermippe

mesiac planéty Jupiter

Himalia

mesiac planéty Jupiter

hviezdny objekt = stelárny objekt

objekt podobný hviezde

hviezdotrasenie

trasenie hviezdy

Hydra

mesiac planéty Pluto

Chaldene

mesiac planéty Jupiter

Ijiraq

mesiac planéty Saturn

Iocaste

mesiac planéty Jupiter

Isonoe

mesiac planéty Jupiter

Jet Propulsion Laboratory pozri **Laboratórium prúdového pohonu**

JPL pozri **Laboratórium prúdového pohonu**

ι akvarida pozri **jota akvarida**

ι Akvaridy pozri **jota Akvaridy**

jota akvarida = ι akvarida

meteor patriaci k meteorickému roju Jota Akvaridy

jota Akvaridy = ι Akvaridy

meteorický roj s radiantom v oblasti hviezdy ι v súhvezdí Vodnár

južná atlantická anomália

poruchy geomagnetického poľa nad južnou časťou Atlantického oceána

Južné Gemini

d'alekohľad Gemini pracujúci na vrchu Cerro Pachón v Čile; v prevádzke je od roku 1999

Kale

mesiac planéty Jupiter

Kalifornský technologický ústav = California Institute of Technology = CALTECH

popredná americká univerzita s výskumnými ústavmi založená v roku 1891 ako Throop University a premenovaná v roku 1921; skratka CALTECH

Kalisto pozri **Callisto**

Kalyke

mesiac planéty Jupiter

Kalypso pozri **Calypso**

kaprikornida

meteor patriaci k meteorickému roju Kaprikornidy

Kaprikornidy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Kozorožec

Keck I

d'alekohľad s 10-m zrkadlom zostaveným s 36 hexagonálnych zložiek na altazimutálnej montáži; v prevádzke je od mája 1993 na vrchu Mauna Kea na Havajských ostrovoch

Keck II

d'alekohľad s 10-m zrkadlom zostaveným s 36 hexagonálnych zložiek na altazimutálnej montáži; v prevádzke je od októbra 1996 na vrchu Mauna Kea na Havajských ostrovoch

Keckovo observatórium = W. M. Keck Observatory

observatórium na vrchu Mauna Kea na Havajských ostrovoch prevádzkujúce dva rovnaké d'alekohľady Keck I a Keck II; meno má po sponzorovi W. M. Keckovi

Kiviuq

mesiac planéty Saturn

kolineárnosť

rovnobežnosť dvoch priamok

kolmý pohyb

pohyb telesa na dráhe so sklonom 90°

kolúr

hlavná kružnica na nebeskej sfére prechádzajúca oboma svetovými pólmi a bodmi slnovratu alebo bodmi rovnodennosti

kolúr rovnodennosti

kolúr prechádzajúci bodmi rovnodennosti

kolúr slnovratu

kolúr prechádzajúci bodmi slnovratu

kometárna nomenklatúra pozri kometárne názvoslovie

kometárne názvoslovie = kometárna nomenklatúra

označovanie komét

kometárny objekt

objekt podobný kométe

kompaktný rádiový zdroj

rádiový zdroj s malým uhlovým rozmerom a veľkou jasnosťou v oblasti rádiových vln

konzervatívna sústava

dynamická sústava telies, ktorej celková energia sa zachováva

konzervatívna veličina

veličina zachovávajúca si konštantnú hodnotu

konzervatívny rozptyl

rozptyl žiarenia bez absorpcie

koplanárnosť

rovnobežnosť dvoch rovín

kovariancia

miera vzájomnej väzby medzi dvoma náhodnými veličinami

kozmickej objekt pozri vesmírny objekt

Kupid pozri Cupid

kvázipravý sklon ekliptiky

sklon ekliptiky vzhľadom na precesiu a dlhoperiodickú časť nutácie svetového rovníka

Laboratórium prúdového pohonu = Jet Propulsion Laboratory = JPL

významná americká inštitúcia na výskum slnečnej sústavy pomocou robotov založená v roku 1931; skratka JPL

letný slnovrat

slnovrat pre pozorovateľa na severnej pologuli Zeme, v ktorom Slnko dosiahne maximálnu hodnotu deklinácie; slnovrat pre pozorovateľa na južnej pologuli Zeme, v ktorom Slnko dosiahne minimálnu hodnotu deklinácie

LPL pozri Lunárne a planetárne laboratórium

Luna hovor.

Mesiac

Lunar and Planetary Laboratory pozri Lunárne a planetárne laboratórium

Lunárne a planetárne laboratórium = Lunar and Planetary Laboratory = LPL

ústav Arizonskej univerzity na výskum Mesiaca a planét; skratka LPL

lunárny = selenický

mesačný (od slova Luna)

lunotrasenie

trasenie Mesiaca

Mab

mesiac planéty Urán

Margaret

mesiac planéty Urán

maximum meteorickej činnosti

deň, dokonca okamih, v ktorom je hodinová frekvencia meteorov meteorického roja najväčšia

Megaclite

mesiac planéty Jupiter

Methone = Metone

mesiac planéty Saturn

Metone pozri **Methone****Mliečna cesta**

1. priemet disku Galaxie na oblohu utvárajúci svietiaci pás
2. pozri **Galaxia**

monocerida

meteor patriaci k meteorickému roju Monoceridy

Monoceridy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Jednorožec

Mundilfari

mesiac planéty Saturn

Narvi

mesiac planéty Saturn

nepriamy pohyb = retrográdny pohyb

pohyb telesa na dráhe so sklonom väčším ako 90°

Nereid = Nereida

mesiac planéty Neptún

Nereida pozri **Nereid****Nix**

mesiac „trpasličej planéty“ Pluto

obratník

vedľajšia kružnica na nebeskej sfére, rovnobežná so svetovým rovníkom a prechádzajúca bodom slnovratu

obratník Kozorožca

1. obratník prechádzajúci bodom slnovratu, v ktorom Slnko dosahuje minimálnu hodnotu deklinácie

2. rovnobežka na povrchu Zeme, na ktorej je Slnko v zenite v čase slnovratu, v ktorom Slnko dosahuje minimálnu hodnotu deklinácie

obratník Raka

1. obratník prechádzajúci bodom slnovratu, v ktorom Slnko dosahuje maximálnu hodnotu deklinácie

2. rovnobežka na povrchu Zeme, na ktorej je Slnko v zenite v čase slnovratu, v ktorom Slnko dosahuje maximálnu hodnotu deklinácie

Observatórium Gemini

centrála v Hilo na Havajských ostrovoch prevádzkujúca dva identické ďalekohľady Severné Gemini a Južné Gemini

ohraničený problém troch telies = reštingovaný problém troch telies

špeciálny prípad problému troch telies, ktorý možno riešiť analytickými metódami nebeskej mechaniky

Orthosie = Ortosie

mesiac planéty Jupiter

Ortosie pozri Orthosie**ovál polárnych žiar pozri aurorálny ovál****Paaliaq**

mesiac planéty Saturn

Pallene

mesiac planéty Saturn

Pasiphae = Pasifae
mesiac planéty Jupiter

Pasife pozri **Pasiphae**

Pasithee = Pasitee
mesiac planéty Jupiter

Pasitee pozri **Pasithee**

Perdita
mesiac planéty Urán

Phoebe = Féba
mesiac planéty Saturn

planetárny meteoroid
meteoroid, ktorého heliocentrická rýchlosť je menšia ako kruhová rýchlosť vo vzdialenosti Zeme od Slnka

planetozimál
zlepenec základného stavebného materiálu, z ktorého sa formujú všetky telesá planetárnej sústavy, veľkosti prachu až stoviek kilometrov

planetotrasenie
trasenie planéty

p-mód
zvukový mód oscilácií hviezdnej atmosféry

Polydeuces
mesiac planéty Saturn

popolavý svit
jas tmavej časti Mesiaca spôsobený slnečným svetlom odrazeným od Zeme

postnewtonovský efekt

netriviálny gravitačný efekt nepredvídaný Newtonovým gravitačným zákonom

pravý sklon ekliptiky

sklon ekliptiky vzhľadom na precesiu a všeobecnú nutáciu svetového rovníka

Praxidike

mesiac planéty Jupiter

prechodová pravdepodobnosť

pravdepodobnosť prechodu sústavy z jednej energetickej hladiny do inej

priamy pohyb = prográdny pohyb

pohyb telesa na dráhe so sklonom menším ako 90°

prográdny pohyb pozri **priamy pohyb**

proporcionálny počítač

merací prístroj pracujúci na princípe Geigerovho-Müllerovho počítača pri nižšom napätí

Psamate pozri **Psamathe**

Psamathe = Psamate

mesiac planéty Neptún

Puck = Puk

mesiac planéty Saturn

Puk pozri **Puck**

ranná zora

zora pred východom Slnka

Rea pozri Rhea**referenčná sústava**

sústava, vzhľadom na ktorú určujeme relatívnu polohu a rýchlosť objektu

reštrikovaný problém troch telies pozri ohraničený problém troch telies**retrográdny pohyb pozri nepriamy pohyb****Rhea = Rea**

mesiac planéty Saturn

rovnodennosť = ekvinokcium

okamih, keď je Slnko presne na svetovom rovníku

rozptyl žiarenia

proces, pri ktorom nastáva pohltenie žiarenia a následne jeho vyžiarenie všetkými smermi približne na rovnakej vlnovej dĺžke, akú malo pôvodné žiarenie

SAS pozri Slovenská astronomická spoločnosť**selenický pozri lunárny****Severné Geminiy**

d'alekohľad Gemini umiestnený na vrchu Mauna Kea; v prevádzke je od roku 1999

Siarnaq

mesiac planéty Saturn

Skathi = Skati

mesiac planéty Saturn

Skati pozri **Skathi**

sklon ekliptiky

uhol medzi rovinou ekliptiky a rovinou rovníka

slnečná neutrínová jednotka = solar neutrino unit = SNU

tok neutrín spôsobujúci vznik jedného atómu argónu v nádrži obsahujúcej 10^{30} atómov chlóru; skratka SNU

slnkotrasenie

trasenie Slnka

slnovrat = solstícium

okamih, v ktorom Slnko dosiahne maximálnu alebo minimálnu hodnotu deklinácie

Slovenská astronomická spoločnosť = SAS

dobrovoľné združenie vedeckých, pedagogických, odborných a amatérskych pracovníkov z oblasti astronómie a záujemcov z verejnosti o astronómiu v Slovenskej republike; skratka SAS

SNU pozri **slnečná neutrínová jednotka**

solar neutrino unit pozri **slnečná neutrínová jednotka**

solstícium pozri **slnovrat**

Spiaca krásavica = Čierne oko

špirálová galaxia NGC 4826 (M 64) typu Sb v súhvezdí Vlasy Bereniky

spin

vlastný moment hybnosti elementárnych častíc a atómových jadier

Spitzerova-Oortova hypotéza

hypotéza objasňujúca pohyb medzihviezdneho plynu existenciou gradientu tlaku medzi oblasťami H I a H II

S-planétka

planétka s odrazovým spektrom zodpovedajúcim kamennému meteoritu

Sponde

mesiac planéty Jupiter

Stefano pozri **Stephano****stelárny objekt** pozri **hviezdny objekt****Stephano = Stefano**

mesiac planéty Saturn

stredný sklon ekliptiky

sklon ekliptiky vzhľadom na precesiu svetového rovníka

stupeň voľnosti

celkový počet parametrov určujúci stav dynamickej sústavy

styčná vrstva

vrstva medzi oblasťou žiarivej rovnováhy a konvekciou na Slnku; spája sa so vznikom jeho magnetického poľa

Suttungr

mesiac planéty Saturn

Tarvos

mesiac planéty Saturn

Taygete

mesiac planéty Jupiter

Téba pozri **Thebe**

Temisto pozri **Themisto**

Tethys = Tetyda
mesiac planéty Saturn

Tetyda pozri **Tethys**

Thebe = Téba
mesiac planéty Jupiter

Themisto = Temisto
mesiac planéty Jupiter

Thrymr = Trymr
mesiac planéty Saturn

Thyone = Tyone
mesiac planéty Jupiter

TNO pozri **transneptúnsky objekt**

transneptúnsky objekt = TNO
objekt slnečnej sústavy pohybujúci sa za dráhou Neptúna; v súčasnosti pozorovaný až do heliocentrickej vzdialenosti 50 AU; skratka TNO

triplet
trojica spektrálnych čiar vzniknutých pri prechode v nízkych energetických hladinách

Trymr pozri **Thrymr**

Tyone pozri **Thyone**

ursida
meteor patriaci k meteorickému roju Ursidy

Ursidy

meteorický roj s radiantom v súhvezdí Veľký voz

večerná zora

zora po západe Slnka

vesmírny objekt = kozmický objekt

objekt vo vesmíre

W. M. Keck Observatory pozri Keckovo observatórium**Ymir**

mesiac planéty Saturn

zemetrasenie

trasenie Zeme

zimný slnovrat

slnovrat pre pozorovateľa na severnej pologuli Zeme, v ktorom Slnko dosiahne minimálnu hodnotu deklinácie; slnovrat pre pozorovateľa na južnej pologuli Zeme, v ktorom Slnko dosiahne maximálnu hodnotu deklinácie

zora

svetelný jav v zemskej atmosfére v čase pred východom Slnka alebo po jeho západe; červenkasté až ružové sfarbenie oblohy rôznej intenzity

---

KS

DISKUSIE

Termíny čas a doba z pohľadu fyzikálnej a technickej terminológie

IVAN ČERVENĚ

Pri písaní technických alebo fyzikálnych textov sa pomerne často stretávame s tendenciou jazykových korektorov nahradiť termín *doba* termínom *čas*. Nepovažujem to za šťastné riešenie, lebo tieto termíny v technickej a fyzikálnej literatúre nemajú zhodný obsah. Nemožno ich považovať za synonymá.

Termínmi *čas* a *doba* sa vo fyzikálnej a technickej literatúre označujú navzájom úzko súvisiace, ale predsa odlišné „veci“. Tak ako na priamke (alebo na súradnicovej osi) rozlišujeme *bod* a *vzdialenosť* medzi bodmi, tak aj na časovej osi treba pomenovaním odlišiť *bod na časovej osi* od vzdialenosti medzi dvomi bodmi na časovej osi – teda od *časového intervalu* či *časového úseku*. Rozlíšenie odlišným pomenovaním je bežné aj v iných prípadoch, keď ide o významovo blízke, ale nie totožné fyzikálne veličiny. Napríklad na označenie rozdielu *elektrických potenciálov* sa používa termín *elektrické napätie*, na označenie rozdielu teploty sa používa aj pomenovanie *teplotný interval*, na označenie rozdielu vonkajšieho a vnútorného tlaku v nádobe termín *pretlak* atď. Aj v iných jazykoch sa pomenovaním rozlišujú „bod na časovej osi“ a „časový interval“. V nemčine *Zeit*, *Zeitspanne*, *Dauer* (napríklad *Schwingungsdauer* – doba kmitu), v ruštine *vremia*, *promežutok vremeni*, v angličtine *time*, *time interval*, *duration*. Pritom nechcem uvádzať príklady z českej technickej literatúry, lebo odtiaľ sme termín *doba* prevzali. Uvedené príklady istotne presvedčivo hovoria o tom, že bod na časovej osi a časový interval treba odlišiť pomenovaním.

Jestvuje rad príkladov naznačujúcich, že výhradné používanie termínu *čas* môže viesť k nejasnosti, ba až k zmätočnému chápaniu pojmov. Napríklad spojenie *čas návratu Haleyovej kométy* by predstavovalo jednak

dátum, v ktorom sa vráti, jednak by sa tým mohol rozumieť časový interval potrebný na návrat kométy. Alebo pod slovným spojením *čas expozície* (fotoaparátom) sa môže rozumieť dátum a hodina vytvorenia fotografie, ale aj časový interval otvorenia optickej clony fotoaparátu. Podobne *čas zopnutia automatického spínača* sa môže chápať ako bod na časovej osi (keď sa spínač zopne) alebo ako časový interval reprezentujúci trvanie jeho zopnutia. Nie je teda možné termín *čas* používať vo všetkých prípadoch ako „všielik“ a vylúčiť termín *doba*. Použiť slovo *čas* raz vo význame bodu na časovej osi, inokedy vo význame vzdialenosti dvoch bodov na časovej osi z hľadiska technickej a fyzikálnej terminológie vedie k nejednoznačnosti.

Termíny *časový interval* i *časový úsek* sú korektné, ale dlhé. Istotne netreba zdôrazňovať, že praktická terminológia uprednostňuje krátke, jedno- až dvojslabičné termíny. V technickej a fyzikálnej literatúre je ich zaužívaným synonymom termín *doba*.

Je však aj iný dôvod, prečo úsilie vylúčiť termín *doba* z fyzikálnej a technickej literatúry nepovažujem za správne. Termín sa uvádza v publikácii *Fyzikálna terminológia*, ktorú zostavila terminologická komisia Jednoty slovenských matematikov a fyzikov a vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v roku 1987: „**doba** = časový interval, – čas, ktorý uplynie medzi dvomi udalosťami“. V tejto publikácii sa uvádzajú aj termíny *doba kmitu*, *obežná doba*. Termín *doba* sa uvádza aj v norme STN ISO 31, ktorú vydal v roku 1997 Slovenský ústav technickej normalizácie. Na príprave vydania obidvoch publikácií sa zúčastnil aj pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Takýto obsah termínu *doba* je sformulovaný aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka vydanom v roku 1987, ale aj v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006), kde sa píše: „**doba** – istý vymedzený alebo bližšie nevymedzený časový úsek“, „istý stanovený, určený časový úsek...“. Takéto chápanie termínu *doba* je v súlade s jeho chápaním v slovenskej technickej a fyzikálnej literatúre.

Termín *doba* sa v technických vedách a vo fyzike považuje za synonymum časového intervalu. Termín *čas* sa používa buď vo všeobecnom význame plynúceho kontinua, alebo na označenie bodu na časovej osi. V učebniciach fyziky veľmi často nachádzame vyjadrenie: „v čase $t_1 = 3,5$ s teleso malo rýchlosť...“. Termínom *čas* sa teda rozumie aj časový okamih, bod na časovej osi. Takto sa to rozumie aj v niektorých prípadoch v bežnej

reči, ako napríklad *čas odchodu vlaku*, *čas priletu lietadla*, *presný čas*, *čas nástupu vojakov*. V protiklade k týmto spojeniam sa v dopravnej terminológii používa *jazdná doba*, *doba letu*, čo nie sú body na časovej osi, ale časové intervaly. Škoda, že takéto spojenia sa neuvádzajú v nedávno vydanom Slovníku súčasného slovenského jazyka, vyriešilo by to prípadné nezhody pri jazykových korektúrach technických a fyzikálnych textov.

Termín *doba* sa v slovenskej technickej literatúre používa už vyše 70 rokov, minimálne od založenia Slovenskej vysokej školy technickej. Za ten čas si istotne už vyslúžil právo na existenciu svojou užitočnosťou.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

---

*Z lexiky stredovekej slovenčiny
s výkladmi názvov obcí a miest (11)*

RUDOLF KRAJČOVIČ

dúbrava, f. hist. priestor v teréne porastený lesom, hájom (od *dobr-*les, háj príp. priestoru *-ava*), neskôr dubový les, háj, prípad. miešaný les s hojným výskytom duba (sloven. *dúbrava* dubový les, čes. *doubrava*, poľ. *dąbrawa* atď.). – *Dubraua* 1548, *Dubrova* 1773, dnes *Dúbrava*, obv. Snina. – *Dobrava* 1372, *Dubraua* 1408, *Dubrava* 1773, dnes *Dúbrava*, obv. Liptovský Mikuláš. – *Dubraua* 1300, *Dubrava* 1773, dnes *Dúbrava* obv. Levoča. – *Dubroua* 1388, *Dubrava* 1773, dnes *Hronská Dúbrava*, obv. Žiar nad Hronom.

dúbravica, f. topon. apel. (od *dúbrava* príp. miesta alebo zdrob. príp. *-ica*) miesto dubového hája alebo lesa s prevahou dubového porastu (k tvorbe p. hes. *dubovica*). – *Dubrauice* 1400, *Dubrawyche* 1424, *Dubravica* 1773, dnes *Dúbravica*, obv. Banská Bystrica.

dúbravka, f. menší dubový les, háj alebo menší les s prevahou duba (od *dúbrava* zdrob. príp. *-ka*). – *Dobroka* 1560, *Dubrawka* 1786, dnes *Dúbravka*, obv. Michalovce; najstarší záznam v prepise *Dobróka* je záznam maďar. názvu *Dobróka* z domáceho názvu *Dúbravka*. – *Dubrawka* 1773, dnes *Dúbravka*, časť Bratislavy.

duda, f. ľud. kadlub, väčší otvor vytesaný do kusa širšieho kmeňa v minulosti slúžiaci ako obruba prameňa termálnej vody (p. Kál.) od *dudať* *bublať*; p. hes. *dudať*, *dudinec*.

dudať, verb. *dudlať*, *klokotať*, *bublať*, prenes. vydávať *bublavé*, *klokotavé* zvuky pri vývere termálnej vody z prameňa v skalnatom teréne (v sloven. blízke *dudlať* *bublať*, v sloven. náreč. *dudnieť*, *dudňat'* *dunieť*, SSN I., v čes. blízke *dudlina* dutina v strome, poľ. *dudnieć* tlmene *bublať* atď.).

dudinec, m. priestor v skalnatom teréne s vývermi termálnej vody spre-
vádzanými tlmeným klokotaním, bublaním (od koreňa *dud-* v *dudať*, *dudlať*
príp. miesta *-in-ec*, k tvorbe p. heslo *podolinec*). – *Dyud* 1284, *Gyug* 1343,
Dudince 1773, dnes *Dudince*, obv. Krupina, kúpeľná obec s prameňmi lie-
čivej termálnej vody obklopenými vápencovým travertínom, VSO I.; tento
ráz chotára obce potvrdzuje výklad jej názvu v hesle.

Okolie obce je bohaté na archeologické nálezy od kamennej doby až po
nálezy z obdobia našich slovanských i staroslovenských predkov z 9. až 11.
stor.; objav kúpeľnej nádrže pri obci sa pripisuje rímskym légiiam, podľa
nich má aj názov *Rímske kúpele*.

dunaj, m. **dunajčiek**, m., dem. menšia rieka, potôčik, bystrina; apel. vzniklo
spodstatnením názvu veľtoku Dunaja a šírilo sa ľud. piesňami a porekadla-
mi ako magické slovo s mocou chrániť pred zlom (v sloven. náreč. známa
dem. forma *dunajčiek* potôčik, podobne v morav. náreč. *dunajek* potôčik,
poľ. *dunaj* bystrina atď.). – *Dunajow* 1598, dnes *Dunajov*, obv. Čadca.

duplo, n. vyhlbenina, jama v zemi, bútlavina v strome a pod. (psl. *dupь-
lo*, v sloven. náreč. *dúply* bútlavý, dutý, blízke *dúpä* pivnica v svahu, skrýša,
SSN I., čes. *doupě*, poľ. *dupło*, *dziupło* štrbina, diera vyhlbená práchnivením
a pod.); p. hes. *duplen*.

duplen, -a, -o, **duplin**, -a, -o, men. adj. (príp. *-en*, *-in* od apel. *duplo*; p. hes.
duplo) práchnivením vyhlbená dutina v starších stromoch. – *Duplen* 1379,
Duplen 1414, *Duplin* 1773, dnes *Duplín*, obv. Stropkov; názov motivovaný
lesom so staršími bútlavými stromami hlavne na jeho okraji v blízkosti obce
v čase jej založenia a raného rozvoja.

dúži, -a, -e, adj. silný, veľký, urastený, prenes. prospievajúci, dávajúci
úžitok (psl. *dužь*, sloven. *dúži* mocný, statný, urastený, najbližšie v sloven.
náreč. *dužiet'* prospievať *dúže*, *dužo* hojne, mnoho, Kál., poľ. *duży* veľký,
dužo mnoho atď.); p. hes. *dúžava*.

dúžava, f. prospievajúca časť územia, výnosný chotár a pod. (príp.
priestoru *-ava* od koreňa *dúž-* v adj. *dúži*; p. hes. *dúži*). – *Dusa* 13. stor.,
Dowsa 1427, *Dúžawa* 1808, dnes *Dúžava*, obv. Rimavská Sobota (dnes jej
časť); názov podľa výnosnejšej oblasti ako v susednom kraji v širšom okolí
Lučenca; p. napr. heslá *tuhár*, *suchá*, *praha* a i.

Najstaršie záznamy sú stmaďar. úradné názvy v prepise *Dúsa* (tak v ma-
ďar. aj dnes), ktoré vznikli z *Dúžava* skrátením (porov. maďar. názov *Tiba*

z *Tibava*) a zmenou *ž* na *š* (porov. záznam z r. 1335 *Lusan* dnešnej obce Šarišské Lužianky).

dvor, m. priestor pri dome obyčajne ohradený, ohradená panská usadlosť s hospodárskymi stavbami a humnom, prípad. chránená osada obývaná služobníkmi panského alebo kráľovského dvora na vidieku (sloven. *dvor*, stčes. *dvór* nádvorie s hospodárskymi budovami, panské sídlo, poľ. *dwór* ohradené priestranstvo pri dome, strus. *dvor* skupina obývaných dvorov s hospodárskymi budovami atď.); p. dokl. *Duor* 1156, *Davar* 1285 v hes. *dvorane*).

Dvorane, pl. ľud. živý názov služobníctva panského alebo kráľovského majetku, prípad. v jeho blízkosti (názov obyv. príp. -'ane, -jane od *dvor*; p. hes. *dvor*). – *Duor* 1156, *Dowaran* 1390, *Welke Dworany* 1773, dnes *Velké Dvorany*, obv. Topoľčany. – *Duor* 1156, *Davar* 1285, *Male Dvorany* 1773, dnes časť obce Bojná, obv. Topoľčany. – *Doran* 1285, *Falkos Doworany* 1773, dnes *Dvorany nad Nitrou*, obv. Topoľčany.

Dvorčane, pl. ľud. živý názov obyvateľov slúžiacich panskému dvorcu, prípad. na panskom dvorci (obyv. príp. -'ane, -jane od *dvorec*; p. hes.). – *Deuorchan*, *Douorchan* 1248, dnes *Dvorčany*, časť obce Dolné Krškany, obv. Nitra; dvorec pôvodne patril kráľovi (VSO I.).

dvorec, m. plotom ohradený dvor pri dome, ohradené sídlo s honosným domom zemepána, prípadne so skromnými príbytkami služobníctva (so zdrob. príp. -ec od *dvor*; p. hes. *dvor*); v sloven. náreč. okrem významu menší ohradený dvor apel. *dvorec* má aj význam majer, SSN I., psl. *dvorecъ*, sloven. *dvorec* menší dvor, podobne v češ., stpoľ. *dworec* väčšia honosnejšia budova, zámok, dnes rus. *dvorec* reprezentatívna budova, palác atď. – *Dorz* 1113, *Vdworce*, *Vdworc* 1211, *Vduorc* 1223, dnes *Dvorce*, časť mesta Šaľa; v okolí obce archeol. objavila bohaté nálezy zo sídiel našich slovanských i staroslovenských predkov zo 7. až 10. stor. (Ch.VSN s lit.). – *Vdwarcz* 1412, *Dvore* m. *Dvorec* 1515, *Dvorec* 1863, dnes *Dvorec*, časť obce Ivančiná, obv. Turčianske Teplice. – *Odwarz* 1455, *Dworecz* 1520, dnes *Dvorec*, obv. Bánovce nad Bebravou.

dvorník, m. správca alebo dozorca na hospodárskom dvorci, prípad. osady v službách panstva, kráľ. dvora, vlastník osady za služby zemepánovi a pod. (psl. *dvornik*, sloven. hist. *dvorníkъ* vlastník usadlosti, služobník, stčes. správca na hospodárskom dvore vlastníka, poľ. *dwornik* správca panského dvora atď.). – *Zeuleus* 1214, *Dornyk vulgariter Zeuleus* 1361, dnes

Dvorník, časť Bratislavy; z úrad. maďar. záznamu v prepise *Szölös* (1214), od *Szölö* vinič, vinohrad je zrejmé, že dvorník mal na starosti panské vinice a že dohliadal na osadníkov pri ich práci na panských vinohradoch. – *Minor Teszer* 1279, *Inferior Tezer* 1311, *Dvorniky* 1773, dnes *Dvorníky*, časť obce Hontianske Tesáre, obv. Krupina; z lat. úrad. záznamu v prepise *Tesar* (1279) vysvitá, že dvorník v založenej osade dohliadal na prácu tesárov v službách panstva. – *Vduornuk* 1249, *Dworniky* 1773, dnes *Dvorníky nad Nitricou*, časť obce Nitrica, obec pôvodne patrila hradnému panstvu Nitra. – *Tezer* 1331, *Oduarnaktezer* 1358, dnes *Patkovské Tesáre*, časť obce Dvorníky, obv. Krupina; v založenej obci mal dvorník podobnú povinnosť ako v predchádzajúcej osade s príbytkami tesárov. – *Vdwarniky* 1314, *Dworanki* 1786, dnes *Dvorianky*, obv. Trebišov.

Podľa novších úvah v lexike slovanských jazykov v stredoveku boli dve apel. *dvorník* a *udvorník*, dvorník dozeral na prácu služobníctva mimo panského dvorca vo vzdialenejšej osade a udvorník vykonával dozor alebo pracoval na panskom dvore čiže u dvora (p. Kn.MNy I., 540); vzhľadom na to záznamy typu *Vduornuk* (1249) možno čítať ako *udvorník* a nie je nevyhnutné ho pokladať za prevzaté apel. maďar., hoci celkom to vylúčiť nemožno.

E

egreš, m. ovocný záhradný ker, *Grossularia*, plod egreša (z maďar. *egres*, to z tal. *egres*, Mch.; v sloven. náreč. *egreš*, *agraš*, *jagris* a pod. Vo význame ovocný trnistý ker, plod egreša, nedozreté hrozno za listom viniča, SSN I.); apel. *egreš* je v slovenčine doložené už v 17. stor., s ohľadom na to apel. *egreš* dostalo samostatné heslo.

elefant, m. slon, *Elephas* (z lat. *elephas*, *elephantis*, v sloven. *elefant*, s hist. dokl. zo 17. stor. *elefant*, HSSJ I., známe v srb., chorv. *elefanat*, v náreč. *lefanat*). – *Elefant* 1113, *Elephanth Inferior* 1322, *Dolne Leffantowcze* 1773, dnes *Dolné Lefantovce*, obv. Nitra. – *Elefant* 1113, *Elephant Superior* 1322, *Horne Leffantowcze* 1773, dnes *Horné Lefantovce*, obv. Nitra; názov je stopa po blízkej prepriahacej stanici (údaj o nej je z r. 1113 v lat. zázname *stabulum equorum*, t. j. ohradené stanovište pre kone, p. hes. *Presedľane*), pri ktorej zrejme končili svoju cestu stredovekí spoľahliví nosiči tovaru – slony – vyslaní z južných krajín.

Novšie slovanské názvy *Lefantovce* vznikli odsunutím začiatočného *E-* iste zo spojenia *Dolné Elefantovce*, *Horné Elefantovce* na *Dolné Lefantovce* a *Horné Lefantovce* v živej výslovnosti v ľud. prostredí.

eremita, m. pustovník (z lat. *eremita* pustovník, v sloven. doložené v 18. stor., HSSJ I., známe v srb., chorv. vo forme *remeta* pustovník, v náreč. zvonár, v miestnych názvoch *Remeta*, *Remetinec* a i., p. Skok III.). – *Remethe* 1345, *Alsoremethe* 1419, *Blatné Remjaty* 1808, dnes *Blatné Remety*, obv. Sobrance. – *Remethe* 1418, *Olahremethe* 1449, *Wyssné Remjaty* 1808, dnes *Vyšné Remety*, obv. Sobrance.

F

fara, f. farský úrad, budova farského úradu obyčajne s bytom vedúceho fary (z nem. *Pharre*), p. hes. *farný*.

farný, -á, -é, hist. adj. (adj. príp. -ný od *fara*, p. hes., dnes v sloven. *farský*, adj. *farný* je doložené v 17. stor. vo význame farník, HSSJ I.). – *Furnod* 1156, *Fornod* 1293, *Farnad* 1384, *Farnád* 1808, dnes *Farná*, obv. Levice; v hist. záznamoch *Farná* s maďar. zdrob. príp. -d; obec od založenia patrila ostrihomskému arcibiskupovi, kostol v nej je doložený v 13. stor., to potvrdzuje reálnosť výkladu názvu obce.

finta, f. klam, lešť, prenes. nástraha, predstieranie (z nem. *Finte* úskok, lešť, v sloven. *finta* lešť, klam je doložené v 18. stor. HSSJ I., známe v češ. *flinta*). – *Fyntha* 1272, *Finta* 1285, *Finczicze* 1773, dnes *Fintice*, obv. Prešov, ľud. *Finčice* z *Fincice* (po náreč. zmene *t* na *č* z neho *c*); obec po založení bola osadou kráľovských strážcov hraníc (VSO I.), z toho je zrejmé, že motiváciou názvu boli v okolí stráže rozličné dobové ochranné nástrahy.

O stráženom strategickom mieste v okolí obce svedectvo podáva hist. názov blízkej obce *Kapu* (*Kapy* 1248), dnes *Kapušany*, od maďar. apel. *kapu* brána, zábrana, prípad. *kapus* stráž pri bráne, dnes *kapus* vrátnik.

G

gáj, m., **háj**, m. hist. ohradou chránený priestor v lese, prípad. chránený celý les obyčajne príkazom zemepána, zákaz prechádzať ním, loviť v ňom a pod., novšie v sloven. *háj* menší lesík v chotári, mladý les, hist. významu blízke stčes. adj. *hajný* zakázaný, porov. srb., chorv. *gajiti* starať sa, opatro-

vať les atď.). – *Hai* 1264, *Gay* 1277, *Gay alias Hay* 1340, *Haj* 1786, dnes *Háj*, obv. Turčianske Teplice; názov iste podľa lesa, do ktorého bolo zakázané vstupovať, loviť v ňom: reálnosť výkladu názvu potvrdzuje skutočnosť, že obec v čase vzniku a raného rozvoja bola kráľovskou osadou (VSO I.); vznikla v oblasti stisloven. osídlenia doloženého archeol. objavom sídliska z 11. až 12. stor.; p. heslá *háj*, *hájny*.

galič, m. hist. apel. (od koreňa *gal-* v *galit'* príp. miesta *-č*, *-ič*, p. hes. *holič*). – *Gach*, m. *Galch* 1386, *Galch* 1424, *Halič* 1808, dnes *Halič*, obv. Lučenec. – *Gaach* 1350, *Welká Halič* 1808, dnes *Stará Halič*, obv. Lučenec; názvy od vyprahnutého okolia dlhotrvajúcim slnečným ožarovaním; reálnosť výkladu názvu potvrdzuje výskyt viacerých rovnako motivovaných názvov v okolí obce; p. heslá *praha*, *tuhár*, *suchý*, *lučiť* a i.

galiť, verb. hist. ožarovať slnečnými lúčmi (blízke slovin., srb., chorv. *razgaliti se* rozjasniť sa, podobne rus. *progalit'*, *progalina* miesto v lese ožarované slnkom; v sloven. i v češ. sa vyvinul význam *halit'*, zahaľovať hmlou, oblohu oblakmi a pod.); p. hes. *galič*.

gbel, m. hist. **kbel** väčšia drevená nádoba na vodu, dutá i plošná miera, HSSJ I., prenes. vydlabaným pňom alebo kladami chránený prameň pitnej alebo minerálnej vody (sloven. *gbel*, čes. *kbel*, v náreč. *gbel*, stol. *gbel*, dnes *kubel* vedro atď.). – *Kwbel*, *Kebel* 1392, *Gbelly* 1773, dnes *Gbely*, obv. Senica; v chotári sú minerálne pramene, preto ako motiváciu vzniku názvu možno pokladať ochranu minerálnych prameňov pred znečistením *gbelmi* v podobe kadlubov.

Názov s ťažením nafty sotva súvisí, pretože nafta pri *Gbeloch* sa začala ťažiť až na začiatku 20. storočia (VSO I.).

Gbel'ane, pl. hist. vlast. meno ľud. živé pomenovanie obyvateľov s príbytkami pri chránených minerálnych prameňoch *gbelmi* (od *gbel* obyv. príp. *-'ane*, *-jane*; p. hes. *gbel*). – *Koblen* 1362, *Kbeleny* 1439, *Gbeleny* 1508, *Gbelany* 1773, dnes *Gbel'any*, obv. Žilina; v susedstve bola obec *Teplica* (*Teplica* 1267), dnes *Teplička nad Váhom*, v chotári s termálnym nezamrzajúcim prameňom, to zvyšuje reálnosť výkladu názvu v hesle.

glina, f. hlina, zem z hornín po ich zvetraní, úžitková zemina, pôda (psl. *glina*, sloven. *hlina*, čes. *hlína*, pol. *glina* atď.); p. hes. *glinik*.

glinik, m. hliník, miesto, kde sa kopaním získava úžitková hlina. – *Gelednuk* 1075, *Gelenek* 1332, *Hlinik* 1773, dnes *Hlinik nad Hronom*,

obv. Nová Baňa; názov podľa miesta v chotári, kde sa kopala úžitková hli-
na v stredoveku potrebná najmä na stavby, na výrobu hlinených predmetov
a pod.; p. hes. *hlinik*.

glog, m. hloh, väčší ker, prípad. nižší strom s trňmi, *Crataegus*; p. heslá
glogovec, *gložé*.

glogovec, m. topon. apel. plocha porastená hlohom, hlohovými krami (od
glog príp. miesta *-ov-ec*); *Golguz*, *Golgoz* 1113, *Golgouch* 1222, *castren-*
ses de Golgoch 1237, *Wygalgoch*, *Ogalgoch* 1369, *Frassták* 1786, dnes
Hlohovec; názov pôvodnej podhradnej obce podľa plochy trnitého hlohu,
ktorý chránil okolie cesty k strážnemu hradu (porov. dokl. *castrenses de*
Golgoch 1237, v prekl. hradní páni z Hlohovca alebo obyvatelia z Hlohovca
bývajúci pri hrade).

Ludový dodnes živý názov mesta *Frašťák* (p. dokl. *Frasstak* 1786) vzni-
kol z nem. názvu mesta *Freistadt* (t. j. slobodné mestečko) po príchode nem.
hostí.

gložé, n. dnes hložie (od *glog* priest. príp. *-é* z psl. *ъje* ako v *trnie*) väč-
ší priestor porastu trnitého hlohu (sloven. *hložie*, *hložina*, čes. *hloží*, srb.,
chorv. *gložje* atď. *Glose* 1397, *Hloza* 1462, *Hluoze* 1597, *Hloža* 1808, dnes
Hloža, obv. Púchov; pôv. *Hložé*, *Hložie*, neskôr *Hloža* s konc. *-a* (podľa slov
osada, *dedina*); názov podľa porastu trnitého hlohu v blízkosti obce v čase
jej vzniku a raného rozvoja.

SKRATKY

Literatúra: HSSJ I. – Historický slovník slovenského jazyka. I. Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991.

Ch.VSN – Významné slovanské náleziská na Slovensku. Ed. B. Chropovský. Bratislava: Veda 1978.

Kál. – Kálal, Karol, Kálal, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Kn.MNy I. – A magyar nyelv szláv jövevészavai. Budapest: Akadémiai kiado 1955.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd 1968.

Skok III. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1973.

SSN I. – Slovník slovenských nárečí I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994.

VSO I. III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I., III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977, 1978.

Skratky jazykov:

čes., češ. – český, čeština, chorv. – chorvátsky, lat. – latinčina, maďar. – maďarský, maďarčina, náreč. – nárečie, nárečovo, nem. – nemčina, nemecký, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stmaďar. – staromaďarský, stpoľ. – staropoľský, strus. – staroruský, tal. – taliansky.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeológia, archeologický, atď. – a tak ďalej, dem. – deminutívum, dokl. – doklad, etym. – etymologický, f. – feminínium, hes. – heslo, hist. – historický, konc. – koncovka, koncovkový, kráľ. – kráľovský, lit. – literatúra, ľud. – ľudovo, ľudový, m. – maskulínium, m. – miesto, namiesto, men. adj. – menné adjektívum, morav. – moravský, n. – neutrum, napr. – napríklad, obv. – obvod, obyv. – obyvateľský, obyvatelia, p. – pozri, pl. – plurál, porov. – porovnaj, pôv. – pôvodný, prekl. – preklad, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, r. – rok, stor. – storočie, topon. – toponymický, úrad. – úradný, úradne, verb. – verbum, vlast. – vlastné, zdrob. – zdrobnené, zdrobnenina.

KS

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Recepty z Budmeríc alebo ťaško je to jesci, čo ňesce do hubi lésci

EUBICA DVORNICKÁ

Svoj život si vieme predstaviť bez mnohých vecí, ale jesť sa musí. Nech už dakto uprednostňuje striedmosť alebo má rád bohato prestretý stôl, či jedáva jednoduchšie jedlá, alebo rád vyskúša rôznorodé, na prípravu náročné a zložité lahôdky, tradičné jedlá alebo stravovacie novinky, domáce alebo cudzie jedlá, či si vôbec môže preberať v tom, čomu dá prednosť, bez dlhodobého prijímania potravy by sme zahynuli. Isteže je veľký rozdiel v tom, či budeme *jesť suchými piski*, teda naprázdno (Čierny Balog, okr. Brezno), alebo budeme *jezdť veľkou lžicou*, čo značí hostiť sa (Pukanec, okr. Levice). Je mimoriadne bolestné, pre koľké milióny ľudí je tá prvá frazéma vyjadrením bežnej skutočnosti. Tam naozaj niet priestoru na kulinárske jemnosti, ide o číre prežitie.

V šťastnejších končinách sa ľudia môžu zaujímať aj o kvalitu svojej stravy. Pri všetkej striedmosti naši predkovia vedeli, že *ťaško je to jesci, čo ňesce do hubi lésci* (Bošáca, okr. Trenčín). A vedeli vyčariť chutné jedlá i z nenáročných surovín. Zvyčajne najmä z nich. Boli „odkázaní“ na to, čo im Pán Boh požehnal, a boli za to vďační. Tak ako sa bez modlitby a prosby nezaobišiel začiatok nijakej dôležitejšej práce a jej skončenie zasa vždy sprevádzala ďakovná modlitba, rovnakú úctu a vďaku ľudia preukazovali i každodennému jedlu, či už bolo jedno, dve, alebo im vystačilo na viacero jedál denne. Preberanie si v jedení veru nemalo v minulosti priestor.

Gdo ci to f tem bruchu uvidzí, čo si zedla? Takúto odpoveď dostala od svojej babky jedna z autoriek útlej, ale veľmi milej knižočky receptov z Budmeríc, keď sa jej neveľmi žiadalo jesť jedlo, ktoré *nelúbila*. A skutočne je to odpoveď primeraná pre všetkých fajnovcov, ktorí s nechutou vykrúcajú nošteký často nad hodinami práce venovanej jeho príprave.

V prvom a druhom zväzku Slovníka slovenských nárečí sa dá nájsť viacero pomenovaní pre prieberčivého človeka, pre niekoho, kto *nesce ani nakiselo, ani z octom* (Brestovany, okr. Trnava). V Revúcej *velkí fíňas cho-cišva ťi nezje*. V Brodskom pri Skalici je takýto človek *lípkaví, bárco nezí*. Prieberčivý alebo maškrtný človek bol aj *gouďoš* (Východná, okr. Liptovský Mikuláš), *maslák* (Veľké Bielice, okr. Topoľčany, Lukáčovce, okr. Hlohovec) či *maškrta maškrtná* (Staré Hory, okr. Banská Bystrica), *mázor* (Kameňany, okr. Revúca), *mlačdzák* (Brodské, okr. Skalica), *paškrdňík, paškrdňica* (Staré Hory, okr. Banská Bystrica), *paškrtník* (Horná Lehota, okr. Dolný Kubín). Je to niekedy ťažké, *maskál švápku veru ňebude jest!* (Bobrovec, okr. Liptovský Mikuláš), lebo *je maškrtní jako starí kocúr*, prípadne *maškrcí jako kočka* (Bošáca), v severotrenčianskych nárečiach *pokutní je jako kocúr* (Rajec, okr. Žilina). V Pukanci pri Leviciach je maznavá alebo prieberčivá žena *taká mancika*, ved' *viberá ani v mekih hruškách* (Kopráš, okr. Revúca). Keď bolo dakomu veľmi ťažko urobiť po vôli, ulahodiť jeho chuti, vraveli v Brezine pri Trebišove: *ta vun okremišni, ňespraviž mu po dzeki!* Ved' ako aj vyhovieť tej, o ktorej sa vravelo: *tá má sto chucí jak koza* (Brestovany, okr. Trnava), *tá bi ňen kváčala* (Pečenice, okr. Levice). Ak sa na maškrtníka nahnevala mama v Letanovciach pri Spišskej Novej Vsi, oborila sa naňho hoci takto: *ti kvarošu, ňem bi si kvaril, šmetanku ľizal!* Najmä deti chodili do komôr nielen *kváriť*, ale aj *koldošiti* (Luboreč, okr. Lučenec), iní *zase kuchtuvali lekvár fkomore* (Hliník nad Hronom, okr. Nová Baňa). Boli to *lakoši* a *lakošnice* (Sliache, okr. Ružomberok), *lakotňíci* (Kokava nad Rimavicou, okr. Rimavská Sobota), *lakotkári* (Kameňany, okr. Revúca; v Bzenove pri Prešove *ten chocco ňezožre, bo to lakutkar*) a *lakotňica pojella šetkú smatanku z hrnca* (Návojovce, okr. Topoľčany). Iní, čo radi po špajzách *laškovali*, si sami priznali: *taká laškavá son a ja bola* (Pečenice, okr. Levice). V Koniarovciach pri Topoľčanoch by ju volali *majzlenka*. A hnevali by sa, že chodí *makutuvat*, ale to už v Siladiciach pri Hlohovci a v Trakoviciach by sa im nepáčilo, že je dakto *machotní za tín cukrovím. Váru nejí, furd bi mlsal volačo* (Šurany, okr. Nové Zámky), lebo je *mlsní ja kočka* (Hlboké, okr. Senica) a *poráňne sa to ňenajjé, ňem bi to mlsoňilo!* (Bošáca, okr. Trenčín). Je to takí *mlzák* (Lukáčovce, okr. Hlohovec) alebo *to je ňen taká pajda, tá ťi hocičo ňezopchá* (Mošovce, okr. Martin). A takých, čo chodili *pajdiť*, sa našlo dosť nielen v Mošovciach, aj v Bobrovci pri Liptovskom Mikuláši:

ten pajkoš šetku smotánku pojeu! V Brodskom a v Radošovciach pri Skalici sa občas stalo, že niekto zmenil chute a stal na priberčivým maškrtníkom. Vtedy sa vravelo: *pomlsiu sa, enem maso bi jedeu.*

Nie dost, že si preberajú ľudia, ale nájdu sa i priberčivé domáce zvieratá. Táto vlastnosť, ako sme sa už presvedčili, sa však nevnímala pozitívne ani u ľudí, ani u zvierat. *Tá kočka je pokutačná*, konštatovali vo Veľkom Rovnom pri Bytči. Už v blízkom Papradne pri Považskej Bystrici to takej istej mačke neprešlo tak ľahko: *Mosíme tú kočku zabíť, lebo je pokutná a miši nechitá.* Takéto priberčivé mačičky žili aj na strednom a na východnom Slovensku. (Všimli ste si, že vystupovali v prirovnaniach o maškrtných ľuďoch ako hlavné postavy?) A tak v Košťanoch nad Turcom pri Martine si povzdychli takto: *Naša mačka je veľký kvárnik, len to nepokvári, k čomu sa nedostaňe! To kvárnik, tá maška* súhlasili v Hrlici pri Revúcej. Aj v Bardejove pri Prešove mali maškrtného kocúra, o ktorom vraveli: *Naš kod bars kvarni.* Nielen mačky však mali takúto náтуру, svedčí o tom výrok gazdu z Bieleho Kostola pri Trnave: *Mal son takú žemlovú kravu, dobrá dojka bola, ale bola maškrtná.* V Detve vedeli, že *to je statog lakošní, keď uťeká do škodi.* V Spišskom Štvrtku *kvarníca je krava, co rada hodzi na zarno a nepaše še na trave.*

Ak teda necháme bokom extrémny a vrátime sa k nevyhnutnosti prijímania potravy, ktorá by mala byť chutná i zdravá, dostaneme sa k stáročia odovzdávaným skúsenostiam, postupne upravovaným a obohacovaným ďalšími a ďalšími generáciami kuchárov a kuchárook. Ako inak, k receptom. Sú jedlá, ktoré si vydobyli svetovú slávu, jedlá typické pre niektorú krajinu, región či rodinu. Ved' niekedy sa za rovnakým názvom a často i surovinami ukrýva akési krásne tajomstvo iného spôsobu prípravy, ktorý pozná iba tá naša mama.

Knihu Recepty z Budmeríc (v spisovnej slovenčine a v nárečí) zostavili Mária Škodová a Alena Kadlečíková a vydal ju Miestny odbor Matice slovenskej v roku 2007. Recepty sa uvádzajú v nárečovej podobe, ako ich zostavovateľky zachytili od chýrnych budmerických gazdín, ale i v spisovnej slovenčine, „aby im ľahšie porozumeli súčasníci.“

Zostavovateľky v úvode spomínajú známych rodákov, medzi ktorými „je najznámejším Stanislav Marušinec, ktorý už roky reprezentuje Slovensko na významných medzinárodných gastronomických podujatiach u nás a v za-

hraničí. Jeho kuchárske umenie ocenil aj japonský cisár i princ, jedenásti prezidenti, ďalšie významné osobnosti, návštevníci mnohých svetových výstav, olympijských hier, hostia reštaurácií v Kanade, Japonsku atď. Menej známe je, že Jozef Haršány založil Slovenský cech kuchárov a cukrárov, tiež varil pre viacerých prezidentov.“ Nikto však učený z neba nespadol, to dobre vedia i zostavovateľky receptára a samy uvádzajú, kde azda ležia korene úspechu spomínaných kuchárov – v kuchyniach ich mám a babiek.

Či už je to tak, či inak, dozvieme sa tu i mená viacerých budmerických chýrnych kuchárov aj to, ako ich volali v obci. Je medzi nimi „pani Margita Fabryová – mama spisovateľa Rudolfa Fabryho (*pani Fábrička*), Rozália Doubravová (*tetka Rozina*), Magdaléna Pešková (*Magdula Hrozánka*), Katarína Cisarová (*Cisarová Kačka*), Ernestína Dusíková (*tetka Dusička*), Anna Belicová (*tetka Belička*), Eliška Ochabová (*teta Eliška*) a Amália Bednáríková (*tetka Amála*). Nuž tak sme mohli nazrieť nielen do ich kuchyne a spôsobu prípravy jedál všedných i sviatočných, ale i do spôsobu tvorenia domáckych mien, hoci len jedným očkom.

Knihá obsahuje 89 receptov, ako sme už spomenuli, v spisovnej i nárečovej podobe, i tie, ktoré nie sú domáce, ale v obci si získali obľubu, sú, pravdaže, v domácom trnavskom nárečí. Nájdeme si tu *poléfki*, *čučpajze a omáčky*, *slatké* a potom i *slané jedzivé, keré sa varili f tídni*, *slatké* a pravdaže aj *slané svátečné jedzivé, chleba*, ale i šólet zo židovskej kuchyne, vlastne *ze židovskej kuchine* a na záver i zo tri *polovnícké recepti*. Pri viacerých jedlách sa uvádzajú dva i tri recepty (líšiace sa nejakou ingredienciou alebo pracovným postupom), podľa ktorých ich možno pripraviť.

Čo chto lúbí, ňeraz ho hubí, tak varovali v obci Bošáca pri Trenčíne. Podobne v Dlhej Lúke pri Bardejove upozorňovali: *co hlava lúbí, to dušu hubí*. Nabádali tak k opatrnosti, lebo nie všetko, čo má človek rád, mu aj prospieva. Naši predkovia sa však vedeli, ako vždy, vynájsť. A v tej istej Bošáci odvrátili útok na svoje chute výrokom: *čo sa komu lúbí, s tín sa ňeotroví*, teda ako hovorí výklad tejto frazémy, k čomu má človek kladný vzťah, to mu najviac prospieva. Nuž nech aj nám prospievajú dobré jedlá podľa starých receptov.

Niekedy nás zaujmú už samotné názvy jedál: *kocúr f trúbe*, *scískanice*, *lepanica*, *labanice*, *cmarance*, *dze ništ*, *tu ništ*, *večerníki*, *salajkové brucháče* a tak ďalej. Inokedy už podľa názvu vieme identifikovať, že ide o staro-

bylé jedlo, mnohé z nich ustupujú z našich stolov – či už pre náročnosť prípravy v moderných kuchyniach, alebo pre náročnejšiu dostupnosť niektorých z používaných surovín, hlavne vo vhodnej kvalite, často pre obidva dôvody: *lokše, šterc, opantance, smažená husacá lebo kačacá krf, zásmaškové slíže, kalkíš, sádelníki, rebrinkové (brána), fanki, mesáčki, šiški, miši, paprče, pajglíki, judáše, chlebové osuchi*. Mnohé z nich si však udržiavajú popularitu i naďalej.

Z „dovozových“ receptov a zvláštností si môžeme nájsť napr. recept na *špenát, jakí varili v budmerickém kaštíli grófovi Pavlovi Pálfimu, brinzové pirohi (východnárske), veľkonoční sir aj trdelníki*.

Treba oceniť, že zostavovateľky neupravovali za každú cenu zapísané návody na prípravu jedál do podoby strohých receptov, ale ponechali i omlinky rozprávania. (Drobné chybičky, ktoré sa občas zjavujú pri fonetickom prepise, sme v tomto príspevku upravili podľa zásad používaných v našich dialektologických prácach.) Nájdeme tu teda i takýto recept na *miši*:

Ke com bola malá, pásavala som jedním husi. Tak sa ma tá tetička opítali, či nescem miši. Já som len kukala, či to mislá na srandu, alebo jako? Šag jaké miši mi to scú robit?! Friško zarobili cesto jag na šiški. Mo ca s tím nepiplali. Z užičku púščali do vreleho oleja kúski cesta a ždi sa im spravil takí ocásek. Tak to boli teda tí miši. Pocukruvané chucili celkom dobre.

Pravdaže, v knižke nájdete hneď dva recepty na šišky, takže podrobnosti o príprave cesta sa nijako nestratia. Väčšina receptov uvádza samozrejme presné množstvo potrebných surovín i pracovný postup.

O využití všetkého, čo sa len dalo, svedčí starý dobrý recept na husaciu omáčku:

Huz zme zedli, ostala nám z něj len mast (šmalc), vípeg a suchí chleba. Spravíme si bledí zásmašku. Dáme do něj cibulku, zalejeme vodu a dochucíme vípekom. Opatrno, lebo je slaní! Z vrele omáčku polejeme chleba a spomínáme, že husacina už len bola. Ale hladní nebudeme.

Toto jedlo bývalo skutočne vynikajúce, hoci v neďalekom Zvončíne ho poznali bez cibulky a chlebič sa do hotovej omáčky namáčal.

Nuž a ak by ste mali pochybnosti o tom, či boli potrebné k nárečovým verziám aj pospisovnené, určite je to oprávnené. Nie každý musí predsa vedieť že *krupičková múka* je tá polohrubá, že v tejto oblasti *sir* je aj tvaroh,

že sa mastí *šmalcom* (mast'ou) alebo maslom, teda *putrom*, že *šmikance* sú halušky a prášok do pečiva sa pozná pod názvom *múdrá hlava*. (Niekdže je to *múdrá hlava do pečiva*, pretože na obale bolo to známe vyobrazenie, ktoré na ňom môžete vidieť aj dnes. Kypriace prášky sú však novšie, pred nimi sa zjavila salajka, z ktorej sa piekli výborné *salajkové rezi*, nuž a predtým boli doby kysnutých koláčov.) Napokon niektoré názvy nádob a náčinia, mier a váh, ale i surovín a jedál si našli miesto v slovníčku na konci knižky. Napríklad *praprče* sa už v susednej obci mohli volať *koničky*, *rohacinki*, alebo *kohútové hrebene* (Zvončín, okr. Trnava) a niekdže sa piekli iba popri šiškách ako posledné.

Starobylym jedlom boli aj *opantance*. Tie sa v Budmericiach robia takto:

S krupičkovej múki spravíme cesto jako na šmikance, dobre vimísime, dáme na deščičku a po kúsku z nožom otkrajujeme do vrácěj vodi. Hne ci dáme varit proso. Opantance vibereme do miski, posipeme ich s prosom, omascíme mascu (ze šmalcom) a navrh dáme smaženú cibulku.

Tento recept sme nemohli nespomenúť už preto, čo sa o tomto jedle v obci tradovalo: *opantance sú Bohu milé jídlo, to aj tri dni leží v bruchu* – je to teda sýte jedlo. Vo Zvončíne *jeden lúbí žgance, druhí opantance*. Ako vidno, boli *opantance* obľúbené nielen na tanieri, ale i vo frazeológii tohto regiónu.

Isteže nemôžeme ponúknuť všetky recepty (hoci by sme radi slané *labanice*, *cmarance*, sladké *pajgle*, *zavináčki* alebo vynikajúce *mesáčki* (vo Zvončíne nazývané *mesáčkové*), nuž tak ešte niečo sladké a nenáročné na prípravu (aj finančne) do uponáhľanej doby. Na recept s originálnym názvom *dze ništ, tu ništ* potrebujeme: 25 dekóf mletého cukru, 1 bílek, 1 vanilku.

Mletí cuker, vanilku zmišame z bílkom a tak spravíme tuhé cesto, keré na deske posipaněj mletím cukrom vivalkáme na hrúpku pól centimetra a vikrajujeme z neho hvezdički. Lesci bi ste mali vačči bílek, mosíte pridat cuker. Ke ca cesto mrví, tag je malí bílek, pridajte ho ešče trocha! Vimascíme plech a z múku ho visipeme. Hvezdički poukladáme dáleči o ceba, lebo sa pri pečení nafúknu. Pečeme ih do zlatova. Sú to velice jednoduché koláčki, ale aj dobré.

Zostavovateľky v kapitolke *Tradície v stravovaní*, ktorá nás stručne prevedie niektorými názvami jedál, oldomášov, kuchynských riadov a zvykmi

v obci, píšu: „Ešte sa dodržiavajú staré zvyky, ktoré majú už trochu zmene-
nú podobu.“ A to je práve to. Aby nám záležalo nie na „litere zvykov“, ale
na ich duchu. Pokiaľ nám prinášajú niečo dôležité, krásne a naplňajúce do
života, tak ešte stále majú zmysel. Aj preto je dobré, že z knižočky Receptov
z Budmeríc rozvávajú výborné, zväčša tradičné jedlá a celá dýcha úctou
k domovu.

KS

ROZLIČNOSTI

Prídavné mená utvorené od podstatného mena energia

Pri podstatnom mene *energia*, ktoré má pôvod v gréčtine (z gréckeho *energeia* „sila, činnosť“), sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003; ďalej KSSJ) uvádzajú dva významy, po prvé význam „sila schopná vykonávať prácu“, resp. ako fyzikálny termín „jedna z foriem pohybu hmoty“, napr. *vodná energia, slnečná energia, elektrická energia, jadrová energia*, a po druhé význam „sila, činnosť, ráznosť“, napr. *telesná energia, duševná energia, byť plný energie*. K prvému významu slova *energia* sa v KSSJ prídavné meno neuvádza. K druhému významu sa uvádza prídavné meno *energický* utvorené od podstatného mena *energia* príponou *-ický*, pričom sa dokladá spojeniami *energický človek, energický čin, energická tvár* (tvár svedčiaca o energii). V Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006; ďalej SSSJ) sa pri prídavnom mene *energický* uvádzajú tri významy, „1. (o človeku) konajúci rázne, rozhodne; rázny, rezolútny; svedčiaci o ráznosti, o vnútornej sile; rázny, rezolútny“, napr. *energická mladá dáma; prejavil sa ako energický muž; energické gestá, energické pohyby; ozval sa energický hlas*, „2. plný energickosti, činnosťou aktivity, ráznosti, rozhodnosti“, napr. *energický postoj vedúceho; vyžaduje sa energickejší zásah polície*, „3. majúci ostré línie“, napr. *energická brada, energické čelo*.

S podstatným menom *energia* súvisí aj prídavné meno *energetický*, hoci jeho priamym odvodzovacím základom je podstatné meno *energetika* (z gréckeho *energetikos* a to z gréckeho *energeia*). Prídavné meno *energetický* utvorené príponou *-ický* od podstatného mena *energetika* má podľa SSSJ tieto významy: „1. súvisiaci s energetikou, vedným odborom i odvetvím hospodárstva vyrábajúcim energiu; využívaný v energetike“, napr. *energetický podnik, energetické rozvodné siete, energetický priemysel, energetická politika, energetická kríza, energetické zdroje, energetické suroviny*, „2. súvisiaci s náročnosťou spotrebiča na energiu“, napr. *energetický štítok, energetická trieda*, „3. súvisiaci s využiteľnou energiou pre organizmus; súvisiaci s výživnosťou, výdatnosťou látok; majúci takéto vlastnosti, kalorický“, napr. *energetický nápoj, energetická hodnota potravín; energetická bomba*.

Najmä v odbornej jazykovej praxi sa vynorila potreba mať prídavné meno, ktoré by explicitne vyjadrovalo vzťah k energii, ktoré by bolo priamo utvorené od podstatného mena *energia*. Takýmto prídavným menom je vzťahové prídavné meno *energiový* utvorené príponou *-ový* podľa modelu *fólia – fóliový, línia – líniový, malária – maláriový, prémia – prémieový, profesia – profesiový, sépia – sépiový, séria – sériový, šalvia – šalviový, tercia – terciový, žalúzia – žalúziový* atď. Prídavné meno *energiový*, hoci ho zatiaľ neuvádzajú ani Pravidlá slovenského pravopisu (2000), ani Krátky slovník slovenského jazyka, ba ani najnovší Slovník súčasného slovenského jazyka, patrí medzi spisovné jazykové prostriedky utvorené v zhode so zákonitosťami tvorenia slov v slovenčine. Význam prídavného mena *energiový*, ktoré sa využíva najmä v odbornej komunikácii, môžeme opísať slovami „súvisiaci s energiou, týkajúci sa energie“. V odbornej jazykovej praxi sme sa stretli s používaním prídavného mena *energiový* napríklad v týchto spojeniach: *energiová bilancia, energiová disperzia, energiová hladina, energiová bariéra medzi dvoma štruktúrami, energiová filtrácia obrazu, energiové kvantá*. Na ilustráciu môžeme uviesť niekoľko dokladov na používanie prídavného mena *energiový* z internetových stránok: *Princíp činnosti, inverzia obsadenia energiových hladín a stimulovaná emisia žiarenia. – Spotrebovanie energie hostiteľskej bunky vnútrobunkovou chlamýdiovou infekciou teda spôsobuje ďalšie, dodatočné energiové komplikácie. – Tieto charakteristiky termínu sú aj samozrejým predpokladom časovej a energiovej ekonomie jazykovej komunikácie a vôbec účinnosti verbálneho jazyka*. Na internetových stránkach sa môžeme dočítať aj to, že za objav *energiových kvánt* získal roku 1918 Nobelovu cenu nemecký fyzik Max Planck.

Na záver môžeme stručne konštatovať, že vzťahové prídavné meno *energiový* patrí medzi jazykové prostriedky, ktorých utvorenie si vyžiadala odborná jazyková prax. Keďže je utvorené v zhode s tvorením slov v slovenčine a zaraďuje sa medzi spisovné slová, bude vhodné zachytiť ho aj v Pravidlách slovenského pravopisu a vo výkladových slovníkoch, napr. v Krátkom slovníku slovenského jazyka prihniedzované k prvému významu podstatného mena *energia*.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Pozdrav kolegovi osemdesiatnikovi doc. PhDr. Františkovi Kočišovi, CSc.

Čas nezadržiteľne plynie, všetko sa mení... S týmto pocitom som šla na stretnutie s bývalým kolegom Františkom Kočišom po niekoľkých rokoch. Aj som sa trochu bála, veď nikto nemladne a F. Kočiš 18. augusta oslávil osemdesiatku. Ale ukázalo sa, že to o plynutí času akoby naňho až tak veľmi neplatilo. Už z diaľky sa na mňa usmieval ako vždy galantný a energický Ferko Kočiš. Nijaké známky starnutia. Stále príjemný spoločník, ktorý má vždy dostatok tém na rozhovor. Prísny a kritický, s množstvom návrhov a pripomienok naporúdzi. A srdcová téma? Nuž čo iné ako jazykoveda, jazyková kultúra, aktuálne dianie v jazyku. Ani sme sa nenazdali a boli sme zahĺbení do obľúbenej problematiky a naše názory sa – ako vždy – mierne odlišovali, ale o to milšia a zaujímavejšia bola diskusia.

Aj po pomerne dlhom čase od odchodu do dôchodku sa František Kočiš v rozhovore zaujímal o svoje bývalé pracovisko a mala som pocit, že ho mrzí, že už nie je v centre udalostí...

Veď práci v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV zasvätil desiatky rokov svojho života. Do Jazykovedného ústavu SAVU (dnešného JÚLŠ SAV) nastúpil v roku 1959 a venoval sa najmä syntaxi slovenského jazyka, teórii spisovného jazyka, jazykovej kultúre, podieľal sa na lexikografických dielach (kompletné bibliografické údaje o úctyhodnom množstve štúdií a článkov možno nájsť v publikáciách Slovenskí jazykovedci, 1987, 1997, 1998, 2003).

F. Kočiš mal vždy dost času na svojich mladších kolegov, podporoval ich v tom, aby sa nebáli začať písať a prispievať... najprv do jazykových rubriek v časopisoch a novinách, najmä do rubriky Slovenčina na slovíčko v Nedeľnej Pravde, ktorú sám redakčne spracúval, a potom do časopisov z produkcie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (dlhé roky pôsobil najprv

ako výkonný redaktor a potom ako hlavný redaktor časopisu Slovenská reč a pätnásť rokov bol aj členom redakčnej rady časopisu Kultúra slova). Vždy bol ochotný pomôcť urobiť nejakú tú „hlbokú orbu“, ktorú však robil s tým najlepším úmyslom, aby sa začínajúci autor poučil, aby získal publikačné „ostrohy“. Aj ako vedúci oddelenia jazykovej kultúry (od roku 1981) viedol svojich zverencov s cieľom naučiť ich to, v čo veril sám, že vždy sa oplatí priložiť ruku k dielu, keď ide o kultivovanie jazykového prejavu, hľadanie odpovedí na tie najzložitejšie otázky.

S tým súvisí aj to, že veľmi rád prijímal pozvania na prednášky a besedy, najmä do škôl po celom Slovensku, kde ho so záujmom počúvali menší i väčší žiaci.

Jeho vôľa odovzdávať svoje vedomosti mladej generácii sa prejavila aj potom, ako odišiel z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV do dôchodku. Naplno sa začal venovať prednášaniam na vysokej škole – na Trnavskej univerzite, kde študentom vstúpil dovedomosti najmä z morfológie a syntaxe slovenského jazyka.

Prijemne sa počúva to, keď sa pedagóg chváli svojimi študentmi, keď sa teší z ich úspechov, lebo vidí, že semienko vzťahu k jazyku, ktoré zasial, sa uchytlo a rozvíja sa na prospech všetkých.

Nuž, musím priznať, že som v rozhovore s Ferkom Kočišom na našom jesennom stretnutí úplne zabudla na čas... Aj keď sa od jeho pôsobenia v ústave veľa zmenilo, nezmenila sa naša chuť skúmať jazyk, dozvedieť sa čo najviac o jeho používaní a načúvať tým najdôležitejším, jeho používateľom. A takisto ich čosi naučiť... Vedť nejde o metódy, ide o to, aby to fungovalo.

Milému kolegovi Ferkovi Kočišovi želim k jubileu nielen za seba, ale aj za svojich kolegov pevné zdravie, dobrú náladu, ale najmä dobrý pocit z vykonanej práce, aby sa stále tešil z toho, koľko spolupracovníkov, študentov, ale predovšetkým priateľov naňho s vďakou spomína..., aj keď sa mu priamo nepodakujú, ale tak to už v živote chodí.

Sibyla Mislovičová

Za Konštantínom Palkovičom

Prvého októbra 2008 sa uzavrel životný kruh slovenského dialektológa, vysokoškolského učiteľa, kolegu, dlhoročného člena našej redakčnej rady a autora mnohých príspevkov PhDr. Konštantína Palkoviča, CSc. Narodil sa 12. 10. 1919 v Brodskom, okr. Skalica a po absolvovaní slovakistiky a filozofie na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (v r. 1919 – 1939 a od r. 1945 Univerzita Komenského) pôsobil ako stredoškolský profesor v Banskej Bystrici, Skalici a v Rakovciach, v rokoch 1961 – 1985 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Celý svoj život venoval výskumu spisovných aj nespisovných foriem slovenského jazyka. V odbornej profilácii PhDr. K. Palkoviča, CSc., dominovala dialektológia, najmä výskum rodného záhorskeho regiónu. V desiatkach svojich príspevkov sprístupnil časť rozsiahleho nárečového materiálu, ktorý zhromaždil svedomitým získavaním od spoľahlivých informátorov priamo v teréne i dotazníkovým výskumom prostredníctvom záujemcov o nárečové výskumy. Charakteristiky nárečí jednotlivých záhorských lokalít od K. Palkoviča sa stali organickou súčasťou obecných aj mestských monografií a typických krátkych nárečových slovníkov mnohých dedín a miest zo západného Slovenska. Celoživotné dielo K. Palkoviča, ktoré tvoria desiatky vedeckých štúdií a stovky menších odborných príspevkov, vznikalo do posledných dní autorovho vedecky produktívneho života a mnohé príspevky sú ešte len zaradené na publikovanie. Bohatý lexikografický materiál, zozbieraný na Záhorí, vyšiel pred jedenástimi rokmi ako *Záhorácky slovník* (1997) a na sklonku života vzišla z pera K. Palkoviča aj monografia o jeho rodisku – kniha s názvom *Obec Brodské*, v ktorej je opísaná história, materiál, no najmä duchovná kultúra rodiska – bohatstvo jeho zvykov, obyčajov, ľudových riekaniak, pranostiek, žánrov ústnej ľudovej slovesnosti a nárečových záznamov. Osobitnú kapitolu v bádateľských aktivitách K. Palkoviča tvoril jeho záujem o jazykové kontakty z areálového aj sociálneho aspektu. Okrem primárnej podstaty dialektológie, ktorá pri výskumoch uplatňuje areálové hľadisko, upriamil K. Palkovič svoje poznávanie aj na také jazykové fenomény, akými sú slovenské nárečia v Rakúsku, ich minulosť, osudy a súčasný stav. Podklady na formulovanie záverov v tomto okruhu nezískaval ináč, ako ich získava každý naozajstný dialektológ – priamym výsku-

mom v teréne, v rakúskych dedinách susediacich bezprostredne so slovenskými a moravskými nárečiami, od ktorých ich však v minulosti oddeľoval nežičlivý osud politickej izolácie. Rovnako zaujímavé boli aj Palkovičove poznatky o reči starej Bratislavy, ktoré sa opierali o mnohodimenzionálne sociálne východisko a heterogénnu jazykovú situáciu v meste. Všetky skúsenosti z výskumu K. Palkovič odovzdával študentom slovakistiky za vysokoškolskou katedrou a citlivo ich dokázal skĺbiť aj s problematikou súčasného spisovného jazyka, najmä morfológie a lexikológie. Svedčia o tom viaceré vysokoškolské učebné texty a príručky. Vzťah medzi spisovnými a nespisovnými útvarmi národného jazyka, hľadanie špecifických diferenciačných aj integračných znakov týchto útvarov národného jazyka boli východiskom citlivého Palkovičovho prístupu k otázkam jazykovej kultúry. Jeho ústny prejav aj publikované príspevky sa vyznačovali vysokou odbornou úrovňou, kultivovanosťou prejavu a argumentačnou presvedčivosťou, ktorá sa opierala o jazykový materiál.

Odchodom PhDr. Konštantína Palkoviča, CSc., zo slovenskej jazykovednej, najmä dialektologickej scény ostáva prázdne miesto po významnom odborníkovi, precíznom výskumníkovi, záchrancovi i tvorcovi duchovných hodnôt a prirodzeného vývinu nášho jazyka. Rozlúčili sme sa s ním 10. októbra 2008 na cintoríne v jeho rodnom Brodskom týmito slovami:

Zem otvorila náruč, aby prijala do večného objatia telo svojho rodáka, nášho učiteľa, kolegu a priateľa PhDr. Konštantína Palkoviča, CSc. A stalo sa tak v jeseni, v čase, keď plody sú už zobrať a listie opúšťa vetvy, z ktorých čerpalo silu. Jeseňou sa uzatvára kruh, ktorý je v prírode prísne pravidelný, človekom očakávaný a prijímaný, jemu podriadil človek svoju prácu aj život. Lebo aj človek je súčasťou prírody. Len jeho život je iný. Neopakovateľný a nevratný, aj keď sa na prírodu podobá. Aj životná púť pána doktora Palkoviča sa uzavrela v nedopísanom úplnom kruhu. Chýbalo len pár dní, aby sme ho mohli pozdraviť pri príležitosti narodenín. Aj keď s podlomeným zdravím, ale vždy veselého, plného optimizmu a vnútorných síl. Taký ostávate, pán doktor Palkovič, v našich myšliach, lebo taký ste boli, keď sme sa s vami stretávali vo vysokoškolských učebniach, kde ste nám odhaľovali krásu jazyka, nárečí, ale aj zvykov a remesiel. Taký ste boli aj na odborných či vedeckých podujatiach, ktoré ste vždy obohatili svojimi vedo-

most'amia novými poznatkami. Nič z toho, čo ste vedeli, ste si nenechávali pre seba, rozdávali ste to svojim štedrým priehrštím nám všetkým a my sme cítili, že to robíte s láskou. Všetkými knihami, učebnicami, článkami či slovníkmi, nárečovými textami aj dotazníkmi, celým svojim dielom ste zanechali po sebe hlbokú brázdú ako vzor mladším, ako odkaz do budúcnosti, že taký bol, že taký je náš jazyk, jeho nárečia, obyčaje a kultúra, jej hodnoty. Za toto neoceniteľné dielo sme si vás vždy vážili a patrí vám zaň veľké uznanie. Vaša energia vždy oduševňovala mladších a s brilantnosťou myšlienok a snahou po poznávaní nepoznaného doma aj v cudzích krajinách, rovnako ako ani so svižnosťou krokov milovníka prírody a turistiky nebolo ľahké udržať tempo.

Mnohé ostalo ešte dopovedať, dopísať či dokončiť... Ten neúplný no neúprosný kruh sa predsa len symbolicky uzatvára. Akoby ho bola dopísala vaša veľká láska k rodnému Záhoriu a k Brodskému. Venovali ste im veľa pozornosti vo svojom vedeckom diele a na tieto miesta nás privádza aj naša dnešná púť poslednej rozlúčky s vami. Aj keď tieto slová nebudete počuť, vyriekam ich symbolicky na znak úcty v mene všetkých vašich bývalých kolegov a žiakov z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, na ktorej ste dvadsaťpäť ľahších aj neľahkých rokov pôsobili ako svedomitý služobník jazykovedného vzdelávania. Posledný pozdrav vám prinášam aj od pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, osobitne od pracovníkov jeho dialektologického oddelenia, do ktorého ste prichádzali za priateľmi na kus dobrého slova, ale aj s podnetmi, nápadmi či najnovšími výsledkami nárečových výskumov. Za vaše veľké dielo vám právom patrí naša veľká úcta a poďakovanie. V našich srdciach a v slovenskej jazykovede ostávate natrvalo zapísaný výraznými zlatými písmenami.

Češť vašej nehynúcej pamiatke!

Pavol Žigo

Tri sondy do jazyka médií

[VAŇKO, Juraj – KRÁL, Abel – KRALČÁK, Ľubomír: Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2006. 152 s.]

Trojica vedeckých pracovníkov a pedagógov Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre Juraj Vaňko, Abel Král a Ľubomír Kralčák v publikácii *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* prezentujú časť výstupov z výskumnej úlohy *Jazykovokomunikačné a translatologické súvislosti súčasných civilizačno-kultúrnych procesov v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*. Už z názvu úlohy je zrejmé, že pôjde o zachytenie dynamických procesov, ktoré prináša rýchly rozvoj civilizácie. Každý z trojice autorov sa zamerával na inú oblasť.

Juraj Vaňko sa vo svojej časti *Jazyk a štýl novín a weblogov* venuje trom otázkam. Prvou je modálnosť publicistických textov. Po stručnom nahliadnutí do problematiky modálnosti a po kritickej poznámke, že modálnosti textu sa u nás nevenuje takmer nijaká pozornosť (s. 13), sa autor zameriava na modálnosť v jednotlivých druhoch textov a podrobne si všíma modálnosť v publicistických textoch. Vychádza z tézy, že tlač, rozhlas a televízia nesprostredkujú iba informácie, ale zároveň sú šíriteľmi propagandy a ani v demokratickej spoločnosti nie je žurnalistika zbavená ideologickej bázy (s. 18). Podľa autora modálnosť v publicistických textoch, ako aj pozícia autora súvisia najmä s komunikačným zámerom textu, s autorstvom v jednotlivých žánroch a s faktografickosťou (s. 20). Teoretickú časť veľmi názorne dopĺňajú podrobné analýzy vybraných novinárskych textov, v ktorých si autor okrem jazykových prostriedkov vyjadrenia modálnosti všíma i neязыkové semiologické systémy ako súčasť komunikácie, priestorovú organizáciu textu, intertextovosť, tematizáciu či kompozičnú kamufláž, ktorú však považuje za neetickú.

V druhej stati *Komentár v komunikačných a štylistických dimenziách* si J. Vaňko so zreteľom na aktuálny spoločenský kontext všíma osobitosti vzťahu autor komentára – prijímateľ (s. 36). Aj pri novinovom komentári autor vychádza zo stanoviska, že autorom je síce jednotlivec, ale vystupuje ako člen skupiny producentov správ a tomu sa aj podriaduje. V porovnaní s obdobím pred rokom 1989 však ide o pluralitu názorov. Za základnú vlast-

nosť komentára autor považuje intertextovosť v zmysle bachtinovskej polyfónie, pričom však treba prihliadať na okruh čitateľov a ich anticipácie témy. Vzhľadom na to autor zavádza pojmy *kontaktný* a *dištančný text* ako predpoklad na správne pochopenie témy. Na komentároch z denníka Sme autor názorne, krok za krokom aplikuje svoje poznatky a dokazuje spomínanú intertextovosť.

Zaujímavou sondou do problematiky rýchlo sa rozvíjajúceho internetového fenoménu, blogu, je Vaňkova tretia stať *Blogy – masmediálne aj interpersonálne komunikáty(?)*. Autor nás stručne oboznámi s históriou blogu a jeho etickým kódexom, čo možno len privítať, a vychádzajúc z blogového portálu *blog.sme.sk* (hoci blogových portálov je už, samozrejme, veľké množstvo), nás uvádza do problematiky. Blogy, čiže nespontánne, pripravené internetové komunikáty, člení na neosobné a subjektívne, pričom za základ blogovania považuje hypertext. Na konkrétnych príkladoch sa pokúša interpretovať svoje pozorovania a zároveň objasňuje menej známe pojmy, ako napríklad *karma* či *blogový policajt*. Vzhľadom na žánrovú neukotvenosť však ani samotný autor zatiaľ nedefinuje pevnú blogovú normu a nezaraďuje blog k novinárskym žánrom, čo však určite neznižuje perspektívnosť blogovania: o tom svedčí stále vzrastajúci počet blogerov, ale i tých, ktorí blogy s obľubou navštevujú a diskutujú v nich.

Ábel Král sa vo svojej štúdiu zameril na analýzu jazykovej úrovne televízneho a rozhlasového vysielania, konkrétne na zvukový rozbor fonetických a ortoepických javov. Kriticky sa stavia k úrovni jazykovej kultúry hovoreného slova v uvedených médiách, pričom stav porovnáva s normami uvedenými v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (2005). Štúdiu rozdelil na dve časti – *Reč v rozhlase a televízii* a *Ortoepia*. Prvú časť začína veľmi podnetným zamyslením sa nad súčasným stavom slovenčiny v rozhlase a televízii, pričom kritický postoj nezaujíma iba k nim, ale aj k odklonu „od niekdajšej tradičnej aktivity jazykovedných pracovísk a inštitúcií v usmerňovaní jazykovej kultúry“ (s. 75). Za alarmujúci možno považovať stav, keď si v rozhlase ani v televízii neuvedomujú dôležitosť jazykovej prípravy moderátorov, čo sa odráža v celkovej jazykovej realizácii ich prejavu, a za dôležitejšiu sa považuje „predajnosť“ moderátora cez jeho vizuálnu príťažlivosť a istým spôsobom jazykový populizmus v podobe používania prostriedkov hovorového štýlu na získanie si poslucháča. Král veľmi kriticky pristupuje

k hodnoteniu komerčných médií, ale aj verejnoprávnej televízie, ktoré „hlava-nehlava zápasia o prvenstvo v sledovanosti“ (s. 78), čo ide na úkor jazykovej úrovne ich spravodajstva či iných rečových prejavov.

Svoje názory, pripomienky a skúsenosti s týmto nelichotivým stavom prístupnou formou prakticky dokazuje v druhej časti štúdie, a to tak, „aby bola čo najprístupnejšia tzv. bežnému čitateľovi, aby bola ľahko čitateľnou a orientujúcou praktickou pomôckou pre tých, ktorých reč je predmetom nášho záujmu“ (s. 86). Analyzuje (hoci v obmedzenej miere, čo však zodpovedá rozsahu štúdie) najčastejšie ortoepické chyby týkajúce sa kvantity, znelostnej asimilácie, zdvojených spoluhlások, spoluhláskových skupín či výslovnosti *l – l'*. Popri chybných tvaroch uvádza aj správnu výslovnosť. Zaujímavé sú jeho postrehy o tempe reči, najmä v reklame, ktorá „sa stáva násilníckou, bezohľadnou a nekultúrnou“ (s. 94). V časti o suprasegmentálnych javoch si všíma expanziu nevhodných prvkov v slovenčine, akými sú mechanické prízvukovanie jednoslabičných predložiek, tzv. dotláčanie na konci viet či intonačné drobenie. Všetky chyby sú veľmi podrobne podložené obrazovými záznamami. Kráľova štúdia je dôležitým a potrebným objektívnym dokladom a dôkazom nedbanlivého prístupu niektorých slovenských médií k spisovnej slovenčine. Ako píše Kráľ: „Mrzačenie kultúry je mrzačenie jej nositeľa. A nekultúrny subjekt, subjekt bez kultúry je mŕtvý subjekt“ (s. 118).

Lubomír Kralčák sa vo svojom príspevku zaoberá vzťahom médií a dynamiky súčasnej slovenčiny. V prvej časti nazvanej *Dynamika jazyka* sa zaoberá všeobecnými otázkami dynamiky jazyka, vzťahom synchronnej a diachrónnej dynamiky, z nich si podrobnejšie všíma aspekty vplývajúce na synchronnú dynamiku, a to aspekt samého jazyka, aspekt používateľov jazyka a aspekt extralingválnych faktorov. Za základný nástroj analýzy synchronnej jazykovej dynamiky považuje aktuálny stav jazyka. V časti *Exogénne faktory dynamiky jazyka*, za ktoré autor považuje súbor komunikačne, sociálne a politicky determinovaných javov, podáva klasifikáciu týchto faktorov. Najzávažnejšou sa javí tretia časť príspevku – *Médiá ako súčasť exogénnych faktorov dynamiky jazyka*. Autor analyzuje dynamiku mediálnej komunikačnej sféry a jej vplyv na súčasný jazyk. Za najzávažnejšie aspekty považuje technologické inovácie, vývoj vzťahov medzi účastníkmi masovej komunikácie, zmeny v kvantite produkovaných komunikátov, vznik nových typov

textov a anglicizáciu ako prejav globalizácie. Autor sa zaoberá nevyhnutným vplyvom dynamických zmien vyplývajúcich z prudkého spoločenského i technického rozvoja a práve v mediálnej sfére vidí silný činiteľ vplývajúci na dynamiku jazyka i na samotných používateľov jazyka. Nebráni sa však tomuto vplyvu, ak nenadobudne neúnosnú mieru v prenikaní sociolektizmov či anglicizmov. Naopak, toto prenikanie považuje za fakt, ktorý by mal vo výraznej miere reprezentovať aj jazykovú kreativitu a tým prospieť modernej slovenčine (s. 143). Kruto, ale pravdivo vyznievajú jeho slová, že spoločenská prestíž lingvistov nezaznamenala v ostatnom čase pozitívny nárast (s. 136).

Kniha *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky* je určite vítaným príspevkom k analýze dynamických tendencií v jazykových prejavoch súčasnej slovenskej publicistiky a médií, pričom si všíma nielen pozitíva mediálneho rozvoja a vplyvu médií na súčasnú slovenčinu, ale zároveň sa kriticky stavia k negatívnym javom, ktoré mediálna sféra prináša.

Peter Gregorík

KS

SPYTOVALI STE SA

Stopkový a stopkatý. – Do jazykovej poradne sme dostali otázku o správnosti používania prídavného mena *stopkatý* v názve zeleniny *stopkatý zeler*.

Zeler je u nás všeobecne známa a rozšírená zelenina a pri varení polievok a príprave šalátov sa najčastejšie využíva bul'va, teda zdužnatená časť koreňa, prípadne aromatická vňať *zeleru voňavého* (lat. *Apium graveolens*). Jeden z poddruhov *zeleru voňavého* sa však pestuje pre chrumkavé listové stopky (rovnaká časť rastliny sa využíva napríklad aj pri rebarbore), ktoré sa konzumujú surové v šalátoch alebo tepelne upravené, napr. zapekané so syrom, alebo ako súčasť prílohy. V tomto význame sa v receptoch alebo na jedálnych lístkoch aj na internete stretávame s pomenovaním *stopkatý zeler*; napr. *grilovaný losos s omáčkou zo stopkatého zeleru*; *cestoviny so stopkatým zelerom*; *potrebujeme 100g stopkatého zeleru*, aj *stopkový zeler*; napr. *kurací šalát so stopkovým zelerom*; *2 kusy stopkového zeleru*; *tvorohový krém s jablkami, kari a stopkovým zelerom*.

V botanike sa stopkou označuje „tenký výhonok“, časť listu, kvetu alebo plodu. Zo slova *stopka* poznáme prídavné meno utvorené pomocou prípony *-ový* – *stopkový*, ktoré sa uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu a v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Prídavné meno *stopkatý* zachytáva Slovník slovenského jazyka (IV. zv.) vo význame „podobný stopke, podobajúci sa stopke, majúci stopku“ a používa sa v lekárskej terminológii na pomenovanie útvarov so stopkou, pri ktorých má však slovo *stopka* (prenesený) význam „tenký útvar, ktorý niečo nesie alebo spája, upevňuje“, napr. *stopkatý nádor*; *stopkatá cysta*. Na pomenovanie zeleru, z ktorého sa využíva (najmä) stopka, sa použilo prídavné meno s príponou *-ový* – *stopkový*, ktoré sa v názve tejto rastliny uvádza aj v Slovenskom botanickom názvosloví – *zeler voňavý stopkový* (lat. *Apium graveolens dulce*). Rovnako sa prídavné meno s príponou *-ový* využilo aj v iných názvoch zeleniny, ktoré boli motivované tvarom konzumovanej časti rastliny, napr. *hlávkový* (v názve *kapusta obyčajná hlávková*) alebo *ružičkový* (v názve *kel ružičkový*).

Iveta Vančová

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Desiate roky?

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Občas sa stretávame s otázkou, ako pomenovať obdobie prvej a druhej desiatky rokov storočia. Obdobie od roku 1920 do roku 1929 nazývame *dvadsiate roky*, obdobie od 1930 do 1939 *tridsiate roky* a tak ďalej až po *deväťdesiate roky* (1990 – 1999). Takto sa označujú jednotlivé desaťročia každého storočia. Pre prvú a druhú desiatku rokov v storočí (napr. obdobie rokov 1901 – 1910 a 1911 – 1920) však nemáme analogicky utvorené názvy, označujeme ich ako *prvé desaťročie*, *druhé desaťročie*, resp. *prvú dekádu*, *druhú dekádu* či *začiatok storočia*.

Na rozdiel od desaťročí sa pri jednotlivých storočiach v letopočte roz-pätie rokov napr. 1601 – 1700 označuje ako *17. storočie*, roky 1901 – 2000 ako *20. storočie* a podobne. Takéto označovanie je zaužívané vo väčšine krajín. Ešte si živo spomíname na nejasnosti okolo dátumu nástupu nového tisícročia. Víťali sme ho s príchodom roku 2000 i roku 2001, napokon sa však začiatok 3. tisícročia ustálil na 1. 1. 2001 a v súlade s počítaním storočí sme sa o polnoci 31. 12. 2000 rozlúčili súčasne s uplynulým (dvadsiatym) storočím aj s druhým tisícročím.

(Roľnícke noviny, 2005, č. 23, 3. júna, s. 19)

Rada a rad

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Stretávame sa s vetami: *Vyskúšajte niektorý z rady našich nových výrobkov. Postavte sa do rady! Zohnal som lístky na basketbal do druhej rady.* Na nesprávne zamieňanie slov *rada* a *rad* nás upozorňovali už v základ-

nej škole, no táto častá chyba, s ktorou sa denne stretávame v jazykových prejavoch, nás núti pripomínať stále znova: Podstatné meno ženského rodu *rada* má význam „návod na konanie, poučenie, odporúčanie”, prípadne sa ním označuje skupina osôb pôsobiaca ako poradný orgán. Viac jednotlivcov alebo vecí usporiadaných za sebou tvorí *rad*. Takisto určitý počet výrobkov označujeme podstatným menom mužského rodu *rad*. Správne sa povie *Daj na moje rady* alebo *Zvolili ho do školskej rady*, ale *Vyskúšajte niektorý z radu našich nových výrobkov*, *Postavte sa do radu!* či *Zohnal som lístky do druhého radu*.

(Roľnícke noviny, 2005, č. 11, 11. marca, s. 19)

Andrea – bez Andrey

IVETA VANČOVÁ

Pri skloňovaní vlastných podstatných mien ženského rodu nám niekedy spôsobujú problémy tie, ktoré sú cudzieho pôvodu a sú zakončené na samohláskovú skupinu *-ea*, napr. *Andrea*, *Lea*, *Tímea*. Sú to predovšetkým tvary genitívu, datívu a lokálu, pri ktorých sa stretávame s nesprávnymi pádovými príponami. Pre tieto podstatné mená platí nepravidelné skloňovanie, to znamená, že sa síce skloňujú podľa vzoru *žena*, ale v niektorých pádoch majú odlišné pádové prípony od tohto vzoru. V genitíve majú podľa vzoru *žena* pádovú príponu *-y*: *bez Andrey*, *od Ley*, *od Tímey*, ale v datíve a lokáli majú pádové prípony *-i*: *k Andrei*, *k Lei*, *k Tímei*, *o Andrei*, *o Lei*, *o Tímei*.

Takéto skloňovanie platí aj pri rovnako zakončených všeobecných podstatných menách ženského rodu, napr. *idea*, *orchidea*, i pri takto zakončených geografických názvoch, napr. *Kórea*, *Guinea*.

(Roľnícke noviny, 2005, č. 20, 13. mája, s. 19)

Šampión nie je šampiňón

IVETA VANČOVÁ

V bežnej jazykovej praxi sa niekedy stretávame so zamieňaním slov cudzieho pôvodu, ktoré majú podobnú zvukovú podobu – *šampión* a *šampiňón*. Obidve slová pochádzajú z francúzštiny, je však medzi nimi značný významový rozdiel. Slovom *šampión* označujeme víťaza v športovej disciplíne, majstra, prípadne zviera (psa, holuba, pretekárskeho koňa alebo iné domáce zviera), ktoré dosiahlo najlepšie umiestnenie v súťaži. V jazykovej praxi sa môžeme stretnúť so slovnými spojeniami *stať sa šampiónom*, *domáci*, *svetový* či *olympijský šampión*, *zápas sa skončil víťazstvom šampiónov*. Ženská podoba od slova *šampión* je *šampiónka* a prídavné meno utvorené z podstatného mena *šampión* má podobu *šampiónsky*.

Slovo *šampiňón* pomenúva chutnú jedlú hubu s bielym klobúčikom, ktorej slovenský botanický názov je *pečiarica* (latinsky *Agaricus*). Prídavné meno utvorené zo slova *šampiňón* je *šampiňónový*, miestnosť, kde sa tieto huby umelo pestujú, nazýva sa *šampiňonáreň*. So slovom *šampiňón* sa môžeme stretnúť v receptoch, na jedálnych lístkoch či v ponuke predajní potravín. Pri varení používame *čerstvé* alebo *sterilizované šampiňóny*, pochutiť si môžeme na *vyprážených šampiňónoch* či *šampiňónovej polievke*, obľúbená je *šampiňónová pizza* alebo *šampiňónová nátierka*.

(Roľnícke noviny, 2005, č. 25, 17. júna, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300